

KUL TÚRA SLOVA

2011
ROČNÍK 45

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVÉDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV A JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Nicol Janočková,
Ján Kačala, Anna Marićová,
Sibyla Mislovičová, Jozef Mlaček,
Slavomír Ondrejovič, Mária
Pisárčiková, Matej Považaj,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OLOŠTIAK, Martin: Slovtvorba pre- vzatých vlastných mien v slovenčine I. Úvodné poznámky	3
HENSEL, Karol: Menoslovie rýb radu <i>Acipenseriformes</i> (1. časť)	12

DISKUSIE

POVAŽAJ, Matej: Konceptia Veľkého česko-slovenského slovníka	20
---	----

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvu obcí a miest (25)	32
---	----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

BALLEKOVÁ, Katarína: Takto sa pradie zlatko	41
--	----

ROZLIČNOSTI

Priezviská zložené z viacerých slov. M. M a j t á n	49
--	----

SPRÁVY A POSUDKY

Odišiel vynikajúci slovenský jazy- kovedec a literárny vedec František Miko (1920 – 2010). J. K a č a l a	52
--	----

SPYTOVALI STE SA

Obyvateľské meno od miestneho ná- zvu <i>Mást</i> . M. P o v a ž a j	60
---	----

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

<i>Traja králi, trojkráľový.</i> I. Vančová	62
<i>Dlhujú alebo dlžia?</i> I. Vančová	62
<i>Za domami, pod stromami.</i> I. Vančová	63
Informácie autorom	64

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 45, 2011, č. 1 (25. 3. 2011). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Výchádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 5,38 € (162 Sk), jednotlivé čísla 0,90 € (27 Sk). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2011

Cena 0,90 € (27 Sk)

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Glovňa, CSc. (Nitra), Dr. Robert Hammel (Berlín, Nemecko), PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD. (Nitra), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. (Bratislava), mimiariadna prof. Anna Marićová (Nový Sad, Srbsko), PhDr. Sibyla Mislovičová (Bratislava), prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc. (Ružomberok), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), PhDr. Mária Pisárčiková (Bratislava), PaedDr. Matej Považaj, CSc. (Bratislava), PhDr. Mária Šimková (Bratislava), Mgr. Iveta Vančová (Bratislava), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava)

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Slovotvorba prevzatých vlastných mien v slovenčine I.
Úvodné poznámky

MARTIN OLOŠTIAK

V oblasti slovotvornej adaptácie cudzích proprií (vlastných mien) sa najviac pozornosti venovalo prechýľovaniu ženských priezvisk (literatúru porov. napr. Ološtiak, 2001) a tvoreniu detoponymických adjektív (prídavných mien utvorených z geografických názvov) a obyvateľských mien (najpodrobnejšie Dvonč, 1980; ďalej Dvonč, 1974/1975, 1976, 1977 a i.; Jacko, 1979 a i.; Sekvent, 2005). Menší ohlas malo tvorenie adjektívnych derivátov od osobných mien (napr. Dvonč, 1996). Prehľad najdôležitejších typov derivátov od francúzskych vlastných mien v slovenčine uvádza K. Sekvent (2002, s. 53 – 68). Podobná analýza na materiáli anglických proprií je v teoretickej časti Slovníka anglických osobných mien v slovenčine (Ološtiak – Bilá – Timková, 2006, s. 54 – 71).

V predkladanom trojpríspevku sa pokúsime o načrtnutie spôsobov tvorenia odvodených a zložených slov najmä od anglických proprií, ktoré fungujú v slovenčine. Uvádzame však príklady aj na tvorenie od vlastných mien z iných jazykov. Tejto téme sme sa síce venovali na viacerých miestach (okrem citovaného slovníka porov. aj Ološtiak, 2007 a, s. 149 – 162), nazdávame sa však, že ide o súbor aktuálnych otázok s priamym dosahom na rečovú prax, a tak azda bude užitočné, keď sa k tejto problematike vrátíme.

Štúdia je súčasťou riešenia grantovej úlohy *Elektronické spracovanie anglických vlastných mien v slovenčine* (VEGA č. 1/0102/09).

V prvej časti sa budeme zaoberať teoreticko-metodologickými aspektmi (porovnaníu princípov slovotvornej adaptácie na úrovni apelatívum – proprium, vzťah medzi slovotvornou a morfématickou štruktúrou), v druhej časti pozornosť sústredíme na analýzu tvorenia slov od osobných mien a nakoniec v tretej časti sa zameriame na tvorenie slov od zemepisných názvov. Materiálové východiská poodri v nasledujúcich dvoch častiach trilógie.

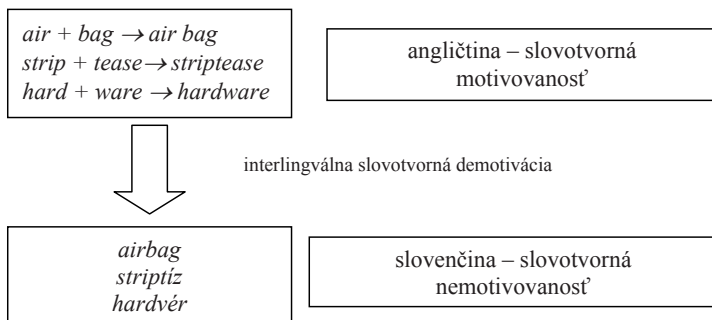
Problematika slovotvornej adaptácie cudzích vlastných mien by si za-slúžila podrobnejšie spracovanie, než ponúkame na tomto mieste. Ide totiž o rôznorodý a bohatý komplex navzájom prepojených čiastkových otázok, ako napríklad: analógia a anomália v konfrontácii apelatívnej a onymickej slovotvornej adaptácie; slovotvorné fungovanie domácej a cudzej onymie (súboru vlastných mien); vzťah slovotvornej a morfématickej štruktúry; (cudzie) proprium ako slovotvorný motivant a faktory vplývajúce na jeho motivačnú potenciú; deonymická slovotvorná paradigma (jej štruktúra pri jednotlivých onymických triedach – antroponymách, toponymách, chrématonymách); príležitostná a okazionálna slovotvorba a cudzie propriá.

Súčasť adaptačného procesu prevzatých apelatív a proprií tvorí aj súbor čiastkových procesov, ktoré sa realizujú na úrovni slovotvorného systému preberajúceho jazyka (v našom prípade slovenčiny). J. Furdík v tomto kontexte uvažuje o adaptačnej funkcii slovotvornej motivácie (napr. 1993, 2004). Adaptácia na slovotvornej úrovni sa pomenúva zovšeobecňujúcim pojmom/termínom **transderivácia**.¹ Tento termín zahŕňa všetky slovotvorné procesy, ku ktorým dochádza pri prevzatí cudzej lexémy a jej následnej adaptácii v novom jazykovom prostredí preberajúceho jazyka. Ako užitočné sa javí rozlišovať medzijazykový (interlingválny) a vnútrojazykový (intra-lingválny) aspekt transderivácie.

Interlingválny aspekt sa prejavuje pri porovnávaní slovotvorného statusu slova vo východiskovom jazyku (L_1) a v preberajúcom jazyku (L_2). Z tohto pohľadu transderivácia najčastejšie prebieha ako strata slovotvornej motivovanosti (porov. aj Furdík, 1994, s. 99): vzťah *motivant* → *motivát*, ktorý funguje v L_1 , sa pretfha, pretože zvyčajne sa preberá motivát bez motivanta. Napríklad lexémy *airbag*, *striptease*, *hardware* sú v angličtine

¹ Jeho autorom je J. Furdík (1994, s. 97), ktorý tento termín bližšie nešpecifikoval, v príslušnej časti svojej práce uvažuje „len“ konkrétne o jednotlivých prejavoch slovotvornej adaptácie lexikálnych hungarizmov vo východoslovenských nárečiach.

slovotvorne motivované kompozitá, zatiaľ čo pri prevzatí do slovenčiny sa prehodnotili na slovotvorne nemotivované jednotky, keďže v preberajúcom jazyku nemajú motivant. Schematicky:

Motivačný vzťah fungujúci v L_1 sa v L_2 zachováva za predpokladu, že sa prevezme celý motivačný pár, napr. *surf* → *surfer*, *punk* → *punker*, *box* → *boxer* (ale nie *diler*, *tinedžer*, *kontajner*, *bojler*). Špecifické sú také dvojice, v ktorých sa motivanty pritvorili sekundárne a následne sa motivačný vzťah remotivoval na základe analógie s existujúcimi slovotvornými vzťahmi; motivanty tohto typu majú väčšinou flektivizačný formant: napr. *skenovať* → *skener*, *surfovať* → *surfing*, *forčekať* → *forčeking*, *lobovať* → *lobing* (ale nie *body-painting*, *lízing*, *necking*, *holding*, *rating*, *timing*).

Cudzie propriá sa preberajú ako slovotvorne nemotivované jednotky. Ako synchronne nemotivované ich možno chápať už v L_1 vzhľadom na to, že po nadobudnutí propriálnosti sa prvotná motivácia lexikálnym významom apelatíva stratila: napr. *Georgetown* (pôvodne: *George* „Juraj“, *town* „mesto“), *Cleveland* (*cleve* „hornatý“, *land* „krajina“), *Cambridge* („most cez rieku Granta“), *Cheshire* (*chester* „pevnosť“, *shire* „grófstvo“), *Norfolk* („severný národ“), *Suffolk* („južný národ“) a pod. (Crystal, 1996, s. 143). Z tohto dôvodu sa v Slovníku koreňových morféme slovenčiny (Sokolová a kol., 2007) východiskové propriá morfematicky nečlenia (okrem gramatických morféme), a to ani vtedy, keď ide o domáce propriá, ktoré z diachrónneho pohľadu možno segmentovať (napr. **Bohumil- $\emptyset$** , **Boleslav- $\emptyset$** , **Bratislav-a**). Vyčleňujú sa len systemizačné sufixy typu **Afgan-i:stan- $\emptyset$** – **Kazach- $\emptyset$** – **Kurd-i:stan- $\emptyset$** – **Pak-i:stan- $\emptyset$** , **Antarkt-id-a** – **Arkt-íd-a**, **Armén-sk-o** – **Bavor-sk-o**, **Áz-i-a** – **Asýr-i-a**, **Balt-ik- $\emptyset$** – **Atlant-ik- $\emptyset$** .

Intralingválny aspekt transderivácie súvisí s integráciou lexémy do slovotvorného systému L_2 , teda s participáciou prevzatej lexikálnej jednotky na slovotvornom „živote“ L_2 . Okrem iného zahŕňa také javy, ako sú motivačná potencia, spätateľnosť s cudzími a domácimi slovotvornými prostriedkami, slovotvorné alternácie, trunkácie, členstvo v slovotvorných útvaroch.² Prípady typu *rock* → *rocker*; *surfovať* → *surfing* stoja na rozhraní interlingválnosti a intralingválnosti, keďže v L_2 sa odrážajú isté slovotvorné javy (vzťahy, prvky) typické pre L_1 (napr. motivačný vzťah *rock* → *rocker* a s tým súvisiaca slovotvorná štruktúra motivátu *rocker*).

Adaptačno-integračné mechanizmy na apelatívnej i propriálnej úrovni slovotvorby sú viacvrstvové. Slovotvorná motivácia plní vo vzťahu k prevzatým slovám adaptačnú funkciu, ktorá sa môže realizovať rozličnými spôsobmi. V nasledujúcom komentári sa budeme venovať porovnaniu slovotvornej adaptácie apelatív a proprií (vychádzame z charakteristiky apelatívnej adaptácie J. Furdíka, 1993, s. 113 – 114; 2004, s. 121 – 122).

(a) Prvá, flektivizačná fáza je synkretická, týka sa morfológie aj slovotvorby, slovotvorný systém poskytuje formálne prostriedky na morfológické (flektivizačné) účely (Furdík, 1967), napr. neskl. *au-pair* → sklon. *au-pairka*, *push-up* → sklon. *push-upka*. Až ďalšie fázy by sme mohli charakterizovať ako výhradne slovotvorné, v nich **prevzatá lexikálna jednotka získava slovotvornú potenciu – nadobúda schopnosť byť motivantom**,³ bezprostredne alebo sprostredkované sa od nej začínajú tvoriť ďalšie jednotky podľa slovotvorno-nominačných zákonitostí L_2 .

(b) Dynamickosť a zároveň asimilačná schopnosť slovotvorného systému sa prejavuje v tom, že prevzaté, pôvodne slovotvorne nemotivované apelatíva sa môžu remotivovať na základe sekundárneho „pritvorenia“ motivanta a prehodnotenia smeru motivácie, napr. *trénovať* → *tréning*, *driblovať* → *dribling*, *forčekovať* → *forčeking* (porov. Furdík, 1993, 2004). Pri propriách k remotivácii nedochádza, pretože sa a priori pokladajú za synchronne slovotvorne nemotivované.

² V tejto súvislosti J. Fisiak (1986, s. 253) podčiarkuje, že systematická analýza slovotvorby prevzatých slov by nemala obsahovať len také aspekty, ako napr. fungovanie prevzatých afixov, hybridné kompozitá, falošní priatelia, ale aj fungovanie prevzatých slov v derivačných a kompozičných slovotvorných modeloch preberajúceho jazyka.

³ Schopnosť fungovať ako slovotvorný motivant ovplyvňuje ostatné fázy slovotvornej adaptácie vyčleňované J. Furdikom.

(c) Pri apelatívach je tvorenie pomocou prevzatých formantov bežné (*špurtér, blogger, defraudant, harfista, špecialita, detoxikácia*). Spojenie cudzieho propriálneho základu a cudzieho formantu sa vyskytuje zriedkavo (*clintoniáda, shakespeareistika*).

(d) Špecifické vyznenie má aj produktivita slovotvorných typov, onomaziologických kategórií a typov onomaziologických kategórií. Pri apelatívach sa konštatuje, že kategoriálne produktívne sú slovotvorné typy prináležiace do transpozičných a modifikačných onomaziologických kategórií. To sa prejavuje aj pri adaptácii prevzatých apelatív, od ktorých sa prednostne tvoria prechýlené substantíva, deminutíva, názvy spredmetnenia vlastnosti a deja: *konzultant* → *konzultantka*, *hotel* → *hotelik*, *konzistentný* → *konzistentnosť*, *mailovať* → *mailovanie*. Od proprií sa (v jednotlivých onymických triedach) tvoria najmä mutačné adjektíva a mutačné substantíva, modifikačne sa tvoria feminatíva, deminutíva (hypokoristiká), zriedkavo názvy mláďat (v rámci depropriálneho odvodzovania sú takéto deriváty štylisticky príznakové: typ priezvisko *Kardik* → dieťa *Kardíča*). V onymickej lexike sa vôbec nevyskytuje transpozícia – propriu nemožno bez sémanticko-funkčných dôsledkov zmeniť slovnodruhovú príslušnosť.

(e) Apelatíva sú charakteristické rozmanitosťou, „pestrofarebnosťou“ na všetkých úrovniach slovotvorného systému, čo sa prejavuje aj pri konštituovaní slovotvorných hniezd: napr. *astronautika* – *astronaut* – *astronautka* – *astronautický*, *navigovať* – *navigácia* – *navigátor* – *navigátorka* – *navigátorský* – *navigačný*, *héros* – *heroický* – *heroickosť* – *heroicky* – *heroizmus*. Sémantika propria determinuje aj jeho slovotvorné možnosti. Depropriálna slovotvorba sa vyznačuje obmedzeným počtom slovotvorných postupov a redukovanosťou slovotvorných útvarov. Od proprií sa pravidelne tvoria deriváty a kompozitá patriace do ohraničeného súboru slovotvorných typov a onomaziologických kategórií (porov. ďalej).

Aj keď vyslovene o špecifických apelatívnych alebo onymických onomaziologických kategóriách nemožno uvažovať, existujú onomaziologické kategórie, ktoré sa špecializujú práve na onymickú lexiku; napr. do onomaziologickej kategórie obyvateľských názvov patria takmer výlučne detoponymá; porov. Furdíkom (2004, s. 101) uvádzané príklady *Prešovčan, Nitrán, Oravec, Lipták/Spišiak, východniar*.

(f) Prejavom maximálnej slovotvornej adaptovanosti je podľa J. Furdíka voľná spájatelnosť s domácimi slovotvornými prostriedkami: napr. *mankár, mudrlant, setbalový, webstránka, veľkofilm, dvojskif, štýlotvorný, extramies-tenka*. Pri propriách sa táto skutočnosť relativizuje, pretože cudzie propriálne slovotvorné základy sa spájajú predovšetkým s domácimi slovotvornými formantmi: *Caxtonov, Suzannin, harrisovský, melbournský, Sydneyčan* (porov. aj odsek b).

Uvedené poznatky uvádzame aj v konfrontačnej tabuľke:

APELATÍVNA ADAPTÁCIA (podľa J. Furdíka)	PROPRIÁLNA ADAPTÁCIA
(a) flektivizácia nesklonných slov pomocou sufixov: <i>kolibrík, absolútny, absurdný, investovať, browsovať</i>	ako flektivizačný možno chápať prechýľovací formant -ová: <i>Steelová, Stoneová</i>
(b) remotivácia pôvodne nemotivovanej lexémy: genetický vzťah <i>dribling</i> → <i>driblovať</i> , remotivovaný vzťah: <i>driblovať</i> → <i>dribling</i> , podobne <i>skenovať</i> → <i>skener</i> , <i>koordinovať</i> → <i>koordinácia</i>	remotivácia sa nevyskytuje
(c) nárast motivačnej potencie prevzatého slova – tvorenie slov pomocou prevzatých formantov: <i>kostymér, dekanát, doktorandúra, azylant, semifinalista, webdizajn, teleservis</i>	tvorenie pomocou prevzatých formantov sa vyskytuje okrajovo pri tvorení osihotených derivátov typu <i>clintonizmus, shakespeareistika</i>
(d) tvorenie lexém podľa kategoriálne produktívnych slovotvorných typov, najmä z transpozičných a modifikačných onomaziologických kategórií: <i>konzultant</i> → <i>konzultantka, hotel</i> → <i>hotelík, konzistentný</i> → <i>konzistentnosť, mailovať</i> → <i>mailovanie</i>	ako produktívne sa v onymii profilujú slovotvorné typy predovšetkým z mutačného a modifikačného typu onomaziologickej kategórie (privlastňovacie a vzťahové adjektíva; prechýlené priezviská, deminutíva)
(e) konštituovanie slovotvorných hniezd: <i>astronautika – astronaut – astronautka – astronautický, navigovať – navigácia – navigátor – navigátorka – navigátorský – navigačný</i>	propriálne slovotvorné hniezda sa vyznačujú väčšou kompaktnosťou a pravidelnosťou než apelatívne hniezda
(f) voľná spájatelnosť s domácimi slovotvornými prostriedkami: <i>mankár, mudrlant, setbalový, webstránka, veľkofilm, dvojskif</i>	cudzie propriálne slovotvorné základy sa spájajú predovšetkým s domácimi slovotvornými formantmi: <i>Caxtonov, Suzannin, melbournský, Sydneyčan</i>

V súvislosti so slovotvornou adaptáciou sa ponúka otázka vzťahu medzi transderiváciou a transmorfemizáciou (adaptáciou na morfeomatickej úrovni). Slovotvorná štruktúra je závislá od morfeomatickej štruktúry, ba možno tvrdiť, že niet slovotvorby bez morfeomatiky. Hoci slovotvorne motivované slová sa utvárajú pomocou morfém, slovotvorná štruktúra nie je s morfeomatickou štruktúrou totožná. Jedným z dôkazov tohto faktu je existencia morfeomaticky členiteľných, ale slovotvorne nemotivovaných lexém (porov. Furdík, 2004, s. 36). Napríklad anglicizmy zakončené na morfému *-ing* sú morfeomaticky členiteľné,⁴ ale nie všetky sú aj slovotvorne motivované. Za nemotivované pokladáme tie lexémy, ktorým synchronne v slovenčine chýba motivant: napr. *mit-ing-ø*, *wrestl-ing-ø*, *streč-ing-ø*, *hold-ing-ø*. „Optický klam“ slovotvornej motivovanosti môže vzniknúť práve vplyvom toho, že lexéma je morfeomaticky členiteľná. Z tohto dôvodu si dovoľíme nesúhlasiť s O. Orgoňovou, ktorá v kapitole o slovotvornej adaptácii galicizmov v slovenčine považuje za slovotvorne motivované lexémy zakončené na *-áž*, napr. *reportáž*, *montáž*, *bombáž*, *siláž*, *garáž*, *ekvipáž*, *koláž* a i. (Orgoňová, 1998, s. 49 n.).⁵ Za slovotvorne motivované považujeme len tie jednotky, ktoré v slovenčine majú synchronne formálne aj sémanticky usúvzťažnený motivant (*silo* → *siláž*, *montovať* → *montáž*, *blamovať sa* → *blamáž*, *reportovať* → *reportáž* a i.). Lexémy bez synchronného motivanta považujeme za slovotvorne nemotivované (*koláž*, *ekvipáž*, *pasáž* a i.).

Morfeomatická štruktúra prevzatého slova nie je fixne daná, môže sa zmeniť, ak sa v L_2 objavia také slová, ktoré možno s danou lexémou morfeomaticky usúvzťažniť. Vzniká tak čiastočná alebo úplná revitalizácia pôvodných morfémových hraníc. Napr. slovo *billboard* sa do slovenčiny pôvodne transmorfemizovalo v podobe *billboard-ø/bilbord-ø*, ale po prevzatí slov *bigboard*, *megaboard*, *wallboard* možno všetky uvedené slová segmentovať podľa pravidiel $K_n + K_1$, resp. $A_n + K_1$ takto: *bill-board-ø* – *big-board-ø* – *mega-board-ø* – *wall-board-ø*, podobne *plej-boy-ø* – *kov-boj-ø* – *lift-boy-ø*; *hard-vér-ø* – *soft-vér-ø* – *free-ware-ø* – *spy-ware-ø* – *share-ware-ø*.

⁴ Systemizačný sufix *-ing* vymedzujeme na základe pravidla $K_n + A_1$: K_n – ľubovoľný počet koreňov; A_1 – konkrétny afix (porov. Sokolová, 1999, s. 16).

⁵ Autorka nadväzuje na onomaziologické bádania M. Dokulila a J. Horeckého a v uvedených lexémach uvažuje o onomaziologickej štruktúre.

Naproti tomu, ako sme už konštatovali, pri propriách sa morfematická reštrukturalizácia nevyskytuje.

Pri slovotvornej charakteristike prevzatých proprií vychádzame z jednej zo základných téz všeobecnonomastickej teórie vlastného mena (Blanár, 1996; 2009): vlastné meno nefunguje abstraktne ako vlastné meno, ale vždy ako prvok príslušnej onymickej sústavy, resp. triedy. Napríklad proprium *Winston Churchill* je osobné meno, *Londýn* je názov sídelného objektu, *Adidas* je názov firmy a výrobkov tejto firmy. Na základe tohto princípu možno vyčleniť základné typy motivátov tvorených od jednotlivých typov vlastných mien (Ološtiak, 2007 b). Základným typom motivátov tvorených od rodných mien sú privlastňovacie prídavné mená (*Michael* → *Michaelov*); základnými typmi motivátov tvorených od priezvisk sú privlastňovacie prídavné mená (*Douglas* → *Douglasov*), prechýlené ženské priezviská (*Douglas* → *Douglasová*) a príslušnostné podstatné mená (*Douglas* → *Douglasovci*). V rámci zemepisných názvov sa od názvov sídelných objektov primárne tvoria pomenovania osôb (etnonymá, resp. obyvateľské mená; od nich feminatíva) a vzťahové adjektíva (*Manchester* → *Manchesterčan*, *Manchesterčanka*, *manchesterský*, *New York* → *Newyorčan*, *Newyorčanka*, *newyorský*); od názvov nesídelných toponymických objektov sa primárne tvoria vzťahové adjektíva (*Temža* → *temžský*). Súbor základných typov motivátov tvorených od vlastných mien prináležiacich do príslušnej onymickej triedy sme pomenovali termínom *základné slovotvorné hniezdo*. K. Buzássyová (2001, s. 79) hovorí o typovej paradigme. Ostatné typy motivátov sa tvoria podľa komunikačných potrieb, pričom platí, že čím má onymický denotát pre používateľov jazyka väčší význam, resp. väčší vplyv na existenciu daného jazykového spoločenstva, tým je proprium v komunikácii frekventovanejšie a onymická referencia (poznanie onymického objektu), teda informačno-encyklopedická zložka onymického obsahu (napr. Blanár, 1996), bohatšia a tým väčšie nároky sa kladú aj na depropriálnu slovotvorbu. V ďalších dvoch častiach si podrobnejšie všimneme najmä tvorenie motivátov patriacich do základného slovotvorného hniezda, resp. typovej paradigmy príslušných proprií.

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Slovotvorné paradigmy: ich sémantická podmienenosť a určenosť. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2001, s. 72 – 82.

CRYSTAL, David: The Cambridge Encyclopedia of English Language. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press 1995. 490 s.

DVONČ, Ladislav: Rytmičský zákon v adjektívach od cudzích zemepisných názvov. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1974/1975, roč. 1, č. 1 – 2, s. 32 – 36.

DVONČ, Ladislav: Štandardizácia cudzích zemepisných názvov a obyvateľských mien v spisovnej slovenčine. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4. – 6. apríla 1974. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1976, s. 149 – 154.

DVONČ, Ladislav: Deriváty cudzích nesklonných zemepisných názvov zakončených na samohlásky. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 73 – 81.

DVONČ, Ladislav: Obyvateľské mená od zemepisných názvov v spisovnej slovenčine. In: O slovenčine pre slovenčinárov. Red. J. Oravec. Bratislava: Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1980, s. 112 – 160.

DVONČ, Ladislav: Deriváty od mena Luther alebo tvorenie adjektív od vlastných mien. In: Slovenská reč, 1996, roč. 61, č. 4, s. 204 – 207.

FISIAK, Jacek: The word-formation of English loanwords in Polish. In: English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th birthday. Eds. W. Viereck – W. D. Bald. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986, s. 253 – 263.

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.

FURDÍK, Juraj: Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 2, s. 95 – 102.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

JACKO, Jozef: Adjektívne a substantívne deriváty od cudzích zemepisných názvov typu Zaragoza a Mandžusko v spisovnej slovenčine. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 14. Zv. 3. Slavistika. Red. L. Novák a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 57 – 75.

OLOŠTIAK, Martin: O prechýľovaní cudzích priezvisk v slovenčine. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 5, s. 298 – 308.

OLOŠTIAK, Martin (2007 a): Jazykovoštruktúry a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 226 s.

OLOŠTIAK, Martin (2007 b): Proprium ako slovtvorný motivant (rozšírená verzia). In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, s. 321 – 343.

OLOŠTIAK, Martin – BILÁ, Magdaléna – TIMKOVÁ, Renáta: Slovník anglických vlastných mien v slovenčine. Bratislava: Kniha-spoločník 2006. 266 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Galicizmy v slovenčine. Bratislava: Stimul 1998. 125 s.

SEKVENT, Karel: Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine. Prešov: Náuka 2002. 111 s.

SEKVENT, Karel: Morfematické aspekty slovenských adjektív na *-ský/-sky* odvodených od francúzskych zemepisných názvov. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 4, s. 228 – 234.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny. In: SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999, s. 9 – 56.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina a kol.: Slovník koreňových morfémov slovenčiny. 2., upravené vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 586 s.

Menoslovie rýb radu *Acipenseriformes* (1. časť)

KAROL HENSEL

Ryby radu *Acipenseriformes* (*jeseterotvaré*) sú charakteristické pretiahnutým vretenovitým telom, dobre vyvinutým predĺženým rypákom a nerovnako laločnatou (heterocerknou) chvostovou plutvou. Väčšina druhov (okrem veslonosov) má na tele päť radov kostených štítkov (jeden chrbtový, dva bočné a dva brušné), medzi nimi sú v koži rozosiate drobné kostené zrníčka a doštičky. Na spodnej strane hlavy ležia vysúvateľné ústa (s výnimkou planktónožravého veslonosa amerického). Počas vývinu sa na čelustiach objavujú zúbky, postupne však miznú, takže v dospelosti sú bezzubé. Na spodnej strane rypáka stoja pred ústami v priečnom rade fúziky. Predné, krajné lúče prsných plutiev sú zrastené a premenené na silný trň. Chrbtová plutva je posunutá ďaleko dozadu. Majú dobre vyvinutý plynový mechúr s výnimkou palopatonosov, ktoré ho majú rudimentárny. Vonkajším vzhľadom a niektorými črtami vnútornej stavby sa podobajú na žraloky, nie je to však dôsledok blízkej príbuznosti.

Jeseterotvaré predstavujú starobylú skupinu, ktorej fosilne ostatky poznáme už zo spodnej jury (ich vek je cca 200 mil. rokov). S najväčšou pravdepodobnosťou vznikli v sladkých vodách, následne mnohé z nich prešli na ťažný (anadrómny) spôsob života. Sú charakteristické mnohými archaickými črtami telesnej stavby. Základ ich osového skeletu tvorí pružná chorda zasahujúca do silnejšie vyvinutého horného laloku heterocerknej chvostovej plutvy. Horná hrana tohto laloku je vystužená kýlovitými kostenými útvarmi (tzv. fulkrami) a jeho boky sú pokryté kosoštvorcovými doštičkami podobnými na ganoidné šupiny ich pravdepodobných predkov – paleoniskov, ktorí žili na Zemi od spodného devónu až po spodnú kriedu, teda takmer 300 miliónov rokov. Podobne ako iné starobylé ryby, aj jeseterotvaré majú spirákulum (s výnimkou druhov patriacich do tribu lopatonosov), rudiment pôvodnej žiabrovej štrbiny medzi čelustným a jazylkovým oblúkom. Na srdci je dobre vyvinutý tepnový kužel, v čreve špirálna riasa. Telá stavcov chýbajú, kostra je len čiastočne osifikovaná, väčšinou pozostáva z chrupiek; preto sa jeseterotvaré vyčleňujú do osobitnej skupiny tzv. chrupkokostných rýb (*Chondrostei*).

Jeseterotvaré sú rozšírené výlučne vo vodách severnej pologule. Rozmnožujú sa jedine v riekach, v dospelosti väčšina druhov žije v mori. Patria k rybám s dlhým životným cyklom. Vyza sa napríklad dožíva až vyše sto rokov, jeseter ruský okolo 50 rokov, jeseter hviezdnatý do 30 rokov. S tým súvisí aj neskoršie pohlavné dozrievanie, samce ťažných druhov dosahujú pohlavnú zrelosť v 12. až 15. roku života. Tá istá ryba sa rozmnožuje niekoľkokrát za život, ale nie každoročne. Všetky jeseterotvaré kladú ikry v riekach v úsekoch so štrkovitým alebo štrkovito-piesočnatým dnom, v bystrom toku s dobrou zábezpekou kyslíka. V morskej alebo v stojatej vode sa neneresia. Kladú veľké množstvo ikier, niektoré druhy až 7,7 miliónov. Vyzy patria medzi najväčšie sladkovodné ryby, dorastajú do dĺžky vyše 5 – 6 m a do hmotnosti 1,5 t.

Jeseterotvaré ryby sú mimoriadne ohrozené. Majú chutné mäso bez medzisvalových kostičiek, ich vajíčka (ikry), ktoré sa predávajú ako kaviár, patria medzi najcennejšie prírodné produkty na medzinárodnom trhu. Veľmi cenená je aj tzv. vyzina (*colla piscium* al. *ichthyocolla*). Je to veľmi čistá želatína (glutín) získavaná z vypreparovaných a vysušených plynových mechúrov výz a jeseterov. Špeciálnou vlastnosťou vyziny je veľmi silná priľnavosť pri vysokej pružnosti vo vytvrdenom stave, ako aj minimálna viskozita v porovnaní s glejmi z koži a kostí iných živočíchov. Najkvalitnejšia vyzina pochádzala z kaspickej oblasti (tzv. ruská vyzina). Umelci a remeselníci ju používali už od staroveku na prípravu spojív a lepidiel pri zhotovovaní a reštaurovaní umeleckých objektov, ikôn, malieb, pri iluminácii pergamenových rukopisov, drevených hudobných nástrojov a iných artefaktov. Používa sa však aj ako prostriedok na čírenie vína a piva, takisto na preparáciu papiera a v reprodukčnej technike. Jej roztok v kyseline octovej bol základom kedysi známeho a obľúbeného lepidla – syndetikonu.

V osemdesiatych rokoch minulého storočia sa úlovky jeseterotvarých pohybovali v rozmedzí 20- až 30-tisíc ton ročne (FAO 1993). V dôsledku nadmerného výlovu sa jednotlivé druhy postupne dostali na Červený zoznam ohrozených druhov Medzinárodnej únie na ochranu prírody a prírodných zdrojov (IUCN). V súčasnosti je ich na tomto zozname 27, z čoho 17 je hodnotených ako kriticky ohrozené, 2 sú hodnotené ako ohrozené, 4 ako zraniteľné a 2 ako takmer ohrozené druhy (IUCN 2010). Nadmerný lov a nerešpektovanie štatútu ochrany viedli k tomu, že všetky druhy jeseterotvarých rýb sa v roku 1998 dostali na zoznam dodatku II Dohovoru

o medzinárodnom obchode s ohrozenými druhmi voľne žijúcich živočíchov a voľne rastúcich rastlín (CITES) nazývaného aj Washingtonský dohovor (CITES 2010). Odvtedy sa začal regulovať medzinárodný obchod so všetkými produktmi a časťami tiel jeseterotvarých rýb. Po roku 1989 klesli ich úlovy pod 20-tisíc ton ročne, po roku 1993 pod 10-tisíc ton, po roku 1996 pod 5-tisíc ton a po prísnych obmedzeniach po roku 2005 klesli pod tisíc ton ročne (FAO 2002, 2009). A predsa aj napriek prísnyh kontrolám i naďalej zostáva problémom pytliactvo a nelegálny obchod, ktoré sú hrozbou pre mnohé populácie jeseterotvarých rýb.

Medzi jeseterotvaré ryby patria dve recentné čeľaďe (Acipenseridae a Polyodontidae) so šiestimi rodmi (*Acipenser*, *Huso*, *Polyodon*, *Psephurus*, *Pseudoscaphyrhynchus*, *Scaphyrhynchus*) a 31 druhmi. Ďalej uvádzame ich prehľad, klasifikácia je podľa Bemisa, Findeisa a Grandeho (1997). Národné mená jednotlivých taxónov sme čerpali z viacerých zdrojov (Lindberg a i. 1964, Vuković – Ivanović 1971, Lindberg – Gerd 1972, Grzimek a i. 1975, Müller 1983, Masuda a i. 1984, Whitehead a i. 1984, Rešetnikov a i. 1989, Grabda – Heese 1991, Aleksandrovič a i. 1993, Kryštufek – Janžekovič 1999, Hanel – Novák 2001, Garibaldi – Busilacchi 2002, Pintér 2002, Karapetkova – Živkov 2006), podobne aj druhovú synonymiku (Jordan – Evermann 1896, Berg 1948, Vladykov – Greely 1963, Holčík 1989, Kottelat 1997, Eschmeyer 1998).

Toto menoslovie schválila Terminologická komisia Slovenskej ichtyologickej spoločnosti v zložení prof. RNDr. Karol Hensel, CSc., z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského (predseda), Mgr. Ján Kautman zo Slovenského národného múzea, prof. RNDr. Vladimír Kováč, CSc., z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského a PaedDr. Matej Považaj, CSc., z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a odporúča jeho používanie.

Rad: ACIPENSERIFORMES – jeseterotvaré

Motivácia vedeckého mena: lat. *acipenser* = jeseter (z lat. *acus* = ihla, ihlica; *pensa* al. *penna* = plutva); afixoid *-formes* sa v ichtyológii používa na označenie radu (z lat. *forma* = tvar, výzor, podoba).

Národné mená: čes. *jeseteři*, poľ. *jesiotrokształtne*, slovin. *jesetrovke*, rus. *осетрообразные* [osetroobraznye]¹, ukr. *осетроподібні* [osetropodib-

¹ Prepis z iných grafických sústav je podľa Pravidiel slovenského pravopisu (2000).

ni], biel. *асяцёрпадобныя* [asiaciopadobnyja], angl. *sturgeons and paddlefishes*, nem. *Störartige*, franc. *acipenseriformes*.

Na označenie toho radu sa v slovenčine použili názvy: *jesetre* (Ferianc 1955), *jesetery* (Buffa a i. 1965, Balon 1967, Holčík – Hensel 1976, Hensel 1978) a *jeseterotvaré* (Oliva – Hrabě 1968, Klačko 1971, Holčík – Hensel 1972, Holčík 1973, Baruš – Oliva 1995, Holčík 1998).

Slovenské pomenovanie radu *Acipenseriformes* – *jeseterotvaré* – je utvorené z koreňa podstatného (rodového) mena *jeseter*, spájacej morfémy *-o-* a prípony *-tvaré*, v súlade s odporúčaniami tvorenia slovenského menoslovja živočíchov (Hensel a i. 1987).

Čeľad': POLYODONTIDAE – veslonosovité

Motivácia vedeckého mena: z gréc. *πολύς* [polys] = mnohý, početný; *ὄδους* [odous] = zub; príponou *-idae* (z gréc. *εἶδος* [eidos] = podoba, tvárnosť) sa v zoologickej nomenklatúre obligátne označuje názov čeľade.

Národné mená: čes. *veslonosovití*, poľ. *wioslonosowate*, rus. *веслоносы* [veslonosy], angl. *paddlefishes*, nem. *Löfelstöre*, špan. *peces espátula*.

Na označenie čeľade sa v slovenčine použili názvy: *veslonosovité* (Buffa a i. 1965, Holčík 1976) a *lopatonosovité* [tak!] (Holčík 1998).

Slovenské pomenovanie čeľade *Polyodontidae* – *veslonosovité* – je vyjadrené prídavným menom v nominatívne plurálu, ktoré je utvorené od typického rodového mena *veslonos* príponou *-ovité*, v súlade so zásadami tvorenia slovenského menoslovja živočíchov (Hensel a i. 1987).

Tribus: Psephurini – paveslonosy

Motivácia vedeckého mena: príponou *-ini* sa v zoologickej nomenklatúre obligátne označuje názov tribu.

Slovenské pomenovanie tribu je vyjadrené menom typického rodu v nominatívne plurálu.

Rod: Psephurus Günther, 1873 – paveslonos

Motivácia vedeckého mena: z gréc. *ψεφίς* [psefis] = mozaiková doštička; *οὐρά* [oura] = chvost.

Národné mená: čes. *veslonos*, poľ. *wioslonos*, rus. *веслонос* [veslonos], angl. *paddlefish*, nem. *Schwertstör*, franc. *spatule*, špan. *espátula*.

Tento rod doteraz nemal slovenské meno.

Slovenské meno je motivované príbuznosťou s rodom *veslonos*.

***Psephurus gladius* (Martens, 1862) – paveslonos čínsky**

Syn.: *Polyodon gladius* Martens, 1862; *Spatularia (Polyodon) angustifolium* Kaup.

Rozšírenie: V povodí rieky Jang-c’-tiang v Číne.

Motivácia vedeckého mena: lat. *gladius* = meč.

Národné mená: čes. *veslonos čínský*, poľ. *wioslonos chiński*, rus. *кумайкуй везлонос* [kitajskij veslonos], angl. *Chinese paddlefish*, nem. *Schwertstör*, franc. *spatule de Chine*, špan. *espátula chino*, čín. 白鱀 [baj sün (baj = biely, sün = jeseter)] al. 象魚 [siang jü (siang = slonia, jü = ryba)], jap. ハシナガチヨザメ [hašinaga-čózame (haši = zobák, naga = dlhý, čózame = jeseter)].

Slovenské meno je motivované rozšírením druhu v zhode s väčšinou z uvedených národných mien.

Tribus: Polyodontini – veslonosy

Motivácia vedeckého mena: príponou *-ini* sa v zoologickej nomenklatúre obligátne označuje názov tribu.

Slovenské pomenovanie tribu je vyjadrené menom typického rodu v nominatívnej plurálu.

Rod: *Polyodon* Lacepède, 1797 – veslonos

Syn.: *Spatularia* Shaw, 1804; *Platirostra* Lesueur, 1818; *Megarhinus* Rafinesque, 1820; *Proceros* Rafinesque, 1820.

Motivácia vedeckého mena: z gréc. *πολύς* [polys] = mnohý, početný; *ὀδούς* [odous] = zub.

Národné mená: čes. *veslonos*, poľ. *wioslonos*, rus. *везлонос* [veslonos], angl. *paddlefish* al. *spadefish*, nem. *Löfelstör*, franc. *spatule*, špan. *espátula*.

Pre tento rod sa v slovenčine použili mená *veslonos* (Ferianc 1955, Buffa a i. 1965, Holčík – Hensel 1976, Gutteková 1978, Hruška – Stráňai – Frank 1998) a *lopatonos* [tak!] (Holčík 1998).

Slovenské meno je obdobne ako v iných jazykoch motivované tvarom rypáka.

***Polyodon spathula* (Walbaum, 1792) – veslonos americký**

Syn.: *Squalus spathula* Walbaum, 1792; *Polyodon feuille* Lacepède, 1797; *Polyodon folium* Bloch – Schneider, 1801; *Spatularia reticulata* Shaw, 1804; *Platirostra edentula* Lesueur, 1818; *Megarhinus paradoxus* Rafinesque, 1820; *Proceros maculatus* Rafinesque, 1820; *Proceros vittatus* Rafinesque, 1820.

Rozšírenie: Povodie rieky Mississippi a riek vtekajúcich do Mexického zálivu od Mobile v Alabame až po rieky východného Texasu.

Motivácia vedeckého mena: lat. *spathula* = deminutívum od *spatha* (σπάθη) = široký dvojsečný meč (spata).

Národné mená: čes. *veslonos americký*, poľ. *wioslonos amerykański*, rus. *веслонос* [veslonos], angl. *paddlefish* al. *spadefish*, nem. *Löfelstör*, franc. *spatule américaine*, špan. *espátula del Mississippi*, jap. へらちヨウザメ [hera-čózame (*hera* = lopatka, *čózame* = jeseter)], kór. 다치철갑상어 [tačchi čólkabsango (*ta* = mnoho, *čchi* = zub, *čólkabsango* = jeseter)].

Pre tento druh sa v slovenčine použili mená *veslonos americký* (Ferianc 1955, Buffa a i. 1965, Holčík – Hensel 1976, Gutteková 1978, Hruška – Stráňai – Frank 1998) a *lopatonos* [tak!] *americký* (Holčík 1998).

Čeľaď: ACIPENSERIDAE – jeseterovité

Motivácia vedeckého mena: príponou *-idae* (z gréc. εἶδος [eidos] = podoba, tvárnosť) sa v zoologickej nomenklatúre obligátne označuje názov čeľade.

Národné mená: čes. *jeseterovití*, poľ. *jesiotrowate*, slovin. *jesetri*, srb. a chorv. *jesetre*, bul. *есетрови* [esetrovi], rus. *осетровые* [osetrovyje], ukr. *осетрови* [osetrovi], bielor. *асяцёравыя* [asiacioravyja], maď. *tokfélék*, angl. *sturgeons*, nem. (*eigentliche*) *Störe*, franc. *esturgeons*, špan. *esturións*.

Na označenie čeľade Acipenseridae sa v slovenčine použili názvy: *jeseterovité* (Klíma 1920, Klačko 1924, Novacký 1938, Ferianc 1955) a *jeseterovité* (Kordoš 1875, Ferianc 1947, Sedlár 1954, Buffa a i. 1965, Balon 1967, Oliva – Hrabě 1968, Klačko 1971, Holčík – Hensel 1972, 1976, Holčík 1973, 1977, 1998, Gutteková – Zmoray 1978, Hensel 1978, 1983, 1993, Sedlár a i. 1989, Baruš – Oliva 1995, Činčurová – Hensel 1997, Kozánek – Hensel 1999).

Slovenské pomenovanie čeľade *Acipenseridae* – *jeseterovité* – je vyjadrené prídavným menom v nominatíve plurálu, ktoré je utvorené od typického rodového mena *jeseter* príponou *-ovité*, v súlade so zásadami tvorenia slovenského menoslovia živočíchov (Hensel a i. 1987).

Podčeľaď: Husinae – vyzorodé

Slovenské pomenovanie podčeľade je utvorené z koreňa podstatného (rodového) mena *vyza*, spájacej morfémy *-o-* a prípony *-rodé*, v súlade s od-

porúčaniami tvorenia slovenského menoslovia živočíchov (Hensel a i. 1987).

Rod: *Huso Brandt et Ratzeburg, 1833 – vyza*

Motivácia vedeckého mena: z gréc. ὕς [hys] = brav, sviňa.

Národné mená: čes. *vyza*, poľ. *bieluga* al. *wyz*, rus. *белуга* [beluga], srb. a chor. *moruna*, bul. *моруна* [moruna], ukr. *білуґа* [biluha], bielor. *бялуґа* [bialuha], maď. *viza*, angl. *beluga*, nem. *Hausen*, franc. *béluga* al. *bélouga*, špan. *beluga*.

Pre tento rod sa v slovenčine použili mená *wyza* (Bernolák 1825 – 1827, Ormis 1851), *vizina* (Grossinger 1794, Kralowanzky 1795), *beluja* (Kralowanzky 1795), *beluga* (Kordoš 1875), *beluha* (Novacký 1938), *bieluga* (Klačko 1924) a *vyza* (Kordoš 1875, Klíma 1920, Klačko 1924, Novacký 1938, Ferienc 1947, Bella 1950, Topercer 1950, Sedlár 1954, Ferienc 1955, Buffa a i. 1965, Balon 1967, Oliva – Hrabě 1968, Klačko 1971, Holčík 1973, 1977, 1998, Holčík – Hensel 1976, Gutteková 1978, Hensel 1978, Baruš – Oliva 1995, Činčurová – Hensel 1997, Hruška – Straňai – Frank 1998, Kozánek – Hensel 1999).

Slovenské meno tohto rodu údajne pochádza zo staronemeckého *hūso* (v súčasnej nemčine *Hausen*), odtiaľ sa dostalo do západných nárečí praslavanského jazyka a zmenilo sa na *vyza* (Ferienc 1947, Kolomec 1983).

***Huso dauricus* (Georgi, 1775) – vyza amurská**

Syn.: *Acipenser dauricus* Georgi, 1775; *Acipenser orientalis* Pallas, 1814.

Rozšírenie: Povodie rieky Amur.

Motivácia vedeckého mena: lat. *dauricus* = daurijský, obývajúci Dauriu, krajinu na východ od Bajkalského jazera.

Národné mená: čes. *vyza malá*, poľ. *kaluga*, rus. *калуґа* [kaluga], angl. *kaluga*, nem. *Kalugahausen* al. *sibirischer Hausen*, franc. *kaluga*, špan. *kaluga*, čín. 鱈魚 [chuangjü (*chuang* = cisárska, *jü* = ryba)], jap. タウリアチヨウザメ [dauria-čózame (*dauria* = daurijský, *čózame* = jeseter)].

Pre tento druh sa v slovenčine použilo meno *vyza malá* (Buffa a i. 1965).

Slovenské meno je motivované rozšírením druhu. Pre rybu dorastajúcu do dĺžky 4 m a hmotnosti 820 kg (kedysi aj vyše tony) nie je meno *vyza malá* vhodné.

***Huso huso* (Linnaeus, 1758) – vyza veľká**

Syn.: *Acipenser huso* Linnaeus, 1758; *Acipenser beluga* Forster, 1767; *Acipenser*

penser albula Forster, 1767; *Acipenser schyp* Forster, 1767; *Huso ichthyocola* Bonaparte, 1846; *Acipenser vallisnerii* Molin, 1853; *Huso huso maeoticus* Saľnikov et Maljatskij, 1934; *Huso huso ponticus* Saľnikov et Maljatskij, 1934; *Huso huso ponticus orientalis* Saľnikov et Maljatskij, 1934; *Huso huso ponticus occidentalis* Saľnikov – Maljatskij, 1934; *Huso huso caspicus* Babuškin, 1942; *Huso huso caspicus curensis* Babuškin, 1942.

Rozšírenie: Čierne, Azovské a Kaspické more, odkiaľ tiahne na neres do väčších riek (Dunajom kedysi až po Viedeň).

Motivácia vedeckého mena: z gréc. ὕψ [hys] = brav, sviňa

Národné mená: čes. *vyza velká*, pol'. *bieluga* al. *wyz*, srb. a chorv. *moruna*, bul. *моруна* [moruna], rus. *белуга* [beluga], ukr. *білуґа* [biluha], bielor. *бялуґа* [bialuha], maď. *viza*, angl. *beluga*, nem. (*europäischer* al. *riesiger*) *Hausen* al. *Beluga*, franc. *béluga* al. *bélouga*, špan. (*esturión*) *beluga*.

Pre tento druh sa v slovenčine použili mená *wyza* (Bernolák 1825 – 1827, Ormis 1851), *vizina* (Grossinger 1794, Kralowanszky 1795), *beluja* (Kralowanszky 1795), *beluga* (Kordoš 1875), *beluha* (Novacký 1938), *bieluga* (Klačko 1924), *wyza* (Kordoš 1875, Klíma 1920, Klačko 1924, Novacký 1938, Bella 1950, Balon 1967, Holčík 1973, 1977, Baruš – Oliva 1995), *wyza obyčajná* (Ferianc 1947, Sedlár 1954, Oliva – Hrabě 1968, Hensel 1978), *wyza veľká* (Ferianc 1955, Topercer 1950, Buffa a i. 1965, Klačko 1971, Holčík – Hensel 1976, Gutteková 1978, Činčurová – Hensel 1997, Hruška – Stráňai – Frank 1998) a *wyza pontokaspická* (Holčík 1998, Kozánek – Hensel 1999).

(Dokončenie v nasledujúcom čísle.)

DISKUSIE

Koncepcia Veľkého česko-slovenského slovníka

MATEJ POVAŽAJ

1.1. Prvý rozsiahly konfrontačný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny sa uskutočnil v sedemdesiatych rokoch minulého storočia ešte v rámci existencie spoločného štátu Slovákov a Čechov a jeho výsledky sa odbornej aj širokej verejnosti sprístupnili v jednotlivých štúdiách, ale najmä v Česko-slovenskom slovníku v rozsahu približne 65 000 slov (1. vydanie slovníka vyšlo v roku 1979, 2. vydanie v roku 1981). Hlavným redaktorom tohto prepotrebného diela bol Gejza Horák a na koncipovaní jednotlivých hesiel sa zúčastnili Klára Buzássyová, František Kočíš, Marta Marsinová, Štefan Michalus, Štefan Peciar, Mária Pisárčiková, Eva RISOVÁ, Viera Slivková, Mária Šalingová, ktorí okrem jednej výnimky mali bohaté lexikografické skúsenosti z autorskej účasti na našom prvom rozsiahlom opise slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, na šesťzväzkovom Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968). Od vyjdenia Česko-slovenského slovníka uplynuli už tri desaťročia a nielen slovná zásoba slovenčiny, ale aj slovná zásoba češtiny zaznamenali nevídaný rozvoj, obidva jazyky sa sústavne obohacovali a obohacujú o nové slová utvorené z domácich zdrojov, o nové významy už existujúcich slov, ale aj o mnohé prevzatia z iných jazykov, najmä z angličtiny. Okrem toho nastali výrazné spoločensko-politické zmeny, rozpadol sa spoločný štát Slovákov a Čechov, obidva samostatné štáty sa stali členmi Európskej únie. To všetko našlo odraz v slovnej zásobe obidvoch jazykov. Mnohé slová, o ktorých možno povedať, že patrili k najpoužívanejším prostriedkom slovnej zásoby, ustúpili z aktívneho používania, prestali sa bežne používať a namiesto nich sa znova začali používať slová známe z predchádzajúcich období, ale predovšetkým sa začali používať

Predložený text je jedným z výsledkov riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0078/08 *Konfrontačný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra*.

mnohé nové slová odrážajúce zmenenú spoločenskú a politickú situáciu, spoločenský a ekonomický rozvoj, nové poznatky v oblasti vedy, techniky, ale aj kultúry.

Napriek rozpadu spoločného štátu a vzniku dvoch samostatných štátov kontakty medzi príslušníkmi oboch národov, Čechov a Slovákov, zostali na veľmi vysokej úrovni, preto sa už dávnejšie vynárala potreba pripraviť nový slovník, ktorý by konfrontoval nielen súčasnú najpoužívanejšiu spisovnú slovnú zásobu oboch jazykov, češtiny a slovenčiny, ale aj ďalších útvarov národného jazyka. Túto spoločenskú potrebu má pokryť nový slovník porovnávajúci slovnú zásobu češtiny a slovenčiny, *Velký česko-slovenský slovník*.

2.1. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v roku 2008 zaradil do svojich výskumných plánov aj prípravu nového slovníkového diela porovnávajúceho slovnú zásobu češtiny a slovenčiny, a to v rámci grantového projektu VEGA *Konfrontačný výskum slovnéj zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra* (č. 2/0078/08). Ako už sám názov projektu naznačuje, cieľom projektu je skúmať slovnú zásobu slovenčiny a češtiny z konfrontačného aspektu. Výsledkom výskumu má byť príprava nového slovníka, ktorý zachytí nielen súčasnú živú slovnú zásobu najmä spisovnej češtiny s osobitným dôrazom aj na neologizmy, ktoré vznikli v súčasnej češtine od spoločenských zmien, ktoré nastali po roku 1989, alebo ktoré majú pôvod v iných jazykoch, najmä v angličtine, a ich ekvivalenty v slovenčine, ale v istom výbere zachytí aj najpoužívanejšiu slovnú zásobu ďalších útvarov českého národného jazyka, najmä obcej češtiny a slangov.

2.2. Autorský kolektív Veľkého česko-slovenského slovníka tvoria pracovníčky oddelenia jazykovej kultúry a terminológie a oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Silvia D u c h k o v á , Katarína K á l m á n o v á , Tatiana L a l i k o v á , Sibyla M i s l o v i č o v á , Renáta O n d r e j k o v á , Andrea S z a b o v á , Iveta V a n ě o v á . Autorský kolektív vedie Matej P o v a ť a j . Počítačové zabezpečenie prác na slovníku má na starosti Vladimír B e n k o (v istom období mal aj Radovan G a r a b í k).

3.1. Cieľ Veľkého česko-slovenského slovníka. – Cieľom slovníka je konfrontovať súčasnú slovnú zásobu češtiny a slovenčiny, dvoch blízkych slovanských jazykov, a to nielen slovnú zásobu spisovnej češtiny so slov-

nou zásobou spisovnej slovenčiny vrátane odbornej terminológie, ale vo výbere aj ďalších útvarov národného jazyka, keďže používatelia jazyka na Slovensku takmer denne sledujú české tlačené či elektronické médiá, takmer denne sa stretávajú s českou odbornou a umeleckou literatúrou, sledujú české filmy. Slovník je určený predovšetkým Slovákom, ale aj ostatným používateľom slovenčiny a, prirodzene, prekladateľom z češtiny do slovenčiny a všetkým, ktorí sa zaujímajú o porovnávanie slovnej zásoby dvoch blízkyh slovanských jazykov.

3.2. Rozsah slovníka. – Plánovaný rozsah Veľkého česko-slovenského slovníka je približne 75 000 slov.

3.3. Pramenná základňa slovníka. – Ako pramene pri tvorbe Veľkého česko-slovenského slovníka slúžia najmä tieto diela: *Česko-slovenský slovník* (2. vyd. Bratislava: Veda 1981), GAŠPARÍKOVÁ, Želmíra – KAMIŠ, Adolf: *Slovensko-český slovník* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1987), ŠALING, Samo: *Česko-slovenský technický slovník* (Bratislava: Technická práca 1969), *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha: Nakladatelství ČSAV 1960 – 1971, 4 zv.; reedícia Praha: Academia 1989, 8 zv.), *Průruční slovník jazyka českého* (Praha: Státní nakladatelství/ Státní pedagogické nakladatelství 1935 – 1957), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky* (Praha: Academia 2007), *Pravidla českého pravopisu s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky* (Praha: Academia 2000), *Nový akademický slovník cizích slov* (Praha: Academia 2005), MARTINCOVÁ, Olga a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (Praha: Academia 1998), MARTINCOVÁ, Olga a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (Praha: Academia 2004), HUGO, Jan a kol.: *Slovník nespisovné češtiny* (Praha: Maxdorf 2009), ČERMÁK, František a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1 – 4* (Praha: LEDA 2009), PALA, Karel – VŠIANSKÝ, Jan: *Slovník českých synonym* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000), SVOZILOVÁ, Naďa – PROUZOVÁ, Hana – JIRSOVÁ, Anna: *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (Praha: Academia 2005), MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997), REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník* (Praha: LEDA 2001), KNAPPOVÁ, Miloslava: *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* (Praha:

Academia 2010), *Jména států a jejich územních částí* (Praha: Český úřad geodetický a kartografický 1988), POLÍVKOVÁ, Alena: *Naše místní jména a jak jich užívat* (Praha: Universum 2007). Okrem toho ako pramene poslúžia aj publikácie, štúdie a články venujúce sa konfrontačnému výskumu slovnej zásoby češtiny a slovenčiny. Neodmysliteľnou pramennou základňou českej slovnej zásoby pri tvorbe slovníka je aj *Český národní korpus* (rozsiahly a reprezentatívny súbor počítačovo uložených textov), *DEBDict* (súbor českých slovníkov v elektronickej podobe) a české texty sprístupnené na internetovom vyhľadávači Google.

3.4. Výber slov. – Výber slov je podmienený cieľom a rozsahom slovníka. Základom pri výbere slov je súčasná živá spisovná čeština. Slovník nebude iba diferencný, teda nezachytí iba slová, v ktorých sú rozdiely v lexémach, hláskové, pravopisné či gramatické rozdiely, ale zachytí aj také lexikálne jednotky, ktoré sú v oboch jazykoch v základných tvaroch rovnaké. V slovníku sa uvedú aj slová prevzaté z iných jazykov, najmä také slová, ktoré prešli adaptačným procesom v oboch jazykoch alebo iba v jednom z nich. Uvedú sa aj staršie a zastarané slová, nespisovné slová, najmä slová z obcej češtiny a z rozličných slangov, a v obmedzenej miere aj regionálne slová (oblastné, územne obmedzené) a nárečové slová. Odborná terminológia sa zachytí približne v rozsahu vedomostí strednej školy. Dôraz sa bude klásť aj na terminológiu vedných odborov, ktoré prešli za ostatných štyridsať rokov ohromným rozmachom, ako sú napríklad informatika, životné prostredie, kozmonautika, medicína atď.

V slovníku sa zachytia mnohé geografické názvy, lebo v tejto oblasti sú medzi češtinou a slovenčinou väčšie rozdiely, ako sa domnievajú mnohí používatelia oboch jazykov. Sú to rozdiely nielen v miere adaptácie názvov geografických objektov ležiacich mimo územia Českej republiky a Slovenskej republiky, hláskové a pravopisné rozdiely, rodové rozdiely, ale aj rozdiely v rodovom zaradení geografických názvov z územia Českej republiky v češtine a slovenčine (porov. čes. *Cáchy* ž. pomn. – slov. *Aachen* m., čes. *Paříž* ž. – slov. *Paríž* m., čes. *Olomouc* ž. – slov. *Olomouc* m.).

V slovníku sa uvedú mnohé úradné podoby rodných (krstných) mien, ale aj niektoré domáce podoby mien a zdobneniny (porov. čes. *Kašpar* – slov. *Gašpar*, čes. *Marie* – slov. *Mária*, čes. *Joska*, *Joža* – slov. *Jožo*, *Jožino*, čes. *Jožífek*, *Jožka* – slov. *Jožko*, *Jožinko*, *Jozefko*).

3.4. Hodnotenie slov. – České spisovné, štylisticky bezpríznačkové slová sa ako heslové slová uvádzajú bez kvalifikátora. Pri českom heslovom slove, ktorého používanie nie je príznačné pre spisovnú, štylovo neutrálnu komunikačnú sféru, ale pre iné komunikačné sféry, uvedie sa štylistický, resp. štylový kvalifikátor podľa stavu v súčasných českých slovníkoch, najmä v Slovníku spisovného jazyka českého a v Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Hodnotenie slov a slovných spojení sa v slovníku uplatňuje nielen z hľadiska príslušnosti k jednotlivým štýlom a štylovým vrstvám (hovorové slová – skratka *hovor.*, knižné slová – skratka *kniž.*, odborné slová – skratka *odb.*, publicistické slová – skratka *publ.*, administratívne slová – skratka *admin.*, poetické slová – skratka *poet.*, biblické slová – skratka *bibl.*), ale aj z hľadiska citového príznaku, t. j. expresívnosti; z tohto hľadiska sa slová hodnotia ako expresívne (skratka *expr.*), pejoratívne (skratka *pejor.*), zjemnené (skratka *zjemn.*), žartovné (skratka *žart.*), ironické (skratka *iron.*), hrubé (skratka *hrub.*), vulgárne (skratka *vulg.*). Pri slovenskom ekvivalente sa kvalifikátor uvedie vtedy, keď slovenský ekvivalent nemá rovnakú štylistickú, resp. štylovú hodnotu ako české heslové slovo. Termíny z jednotlivých odborov sa označujú skratkou príslušného odboru, napr. *anat.* (anatomický termín), *archeol.* (archeologický termín), *astron.* (astronomický termín), *bot.* (botanický termín alebo botanický názov), *dopr.* (dopravný termín), *lingv.* (lingvistický termín), *náb.* (náboženský termín) atď.

Pri hodnotení niektorých slov sa uplatňuje aj frekvenčné hľadisko, skratkou zried. sa označujú slová a slovné spojenia, ktoré sa používajú zriedkavo, a časové hľadisko. Z časového hľadiska sa niektoré slová označujú ako historizmy (skratka *hist.*), t. j. slová pomenúvajúce reálie, ktoré sa už dnes nepoužívajú, ďalej zastarané slová (skratka *zastar.*), t. j. slová, ktoré sa už v súčasnosti prestali používať, ale môžeme sa s nimi stretnúť v staršej českej literatúre, ďalej slová príznačné pre prejavy najstaršej generácie a zastarávajúce slová (skratka *zastaráv.*), t. j. slová vysúvajúce sa z aktívneho používania.

Z hľadiska spisovnosti sa slová a slovné spojenia členia na spisovné a nespisovné. Medzi české nespisovné lexikálne prostriedky uvádzané v slovníku patria nárečové slová (skratka *nár.*), oblastné slová, t. j. nárečové slová, ktoré sa používajú na väčšom území (skratka *obl.*), slová z obcej češtiny (skratka *ob.*), slangové slová príznačné pre záujmové a sociálne skupiny (skratka *slang.*) a argotické slová (skratka *argot.*).

Osobitný problém z tejto skupiny slov tvoria slová z obecnej češtiny, keďže názory na ich zaradenie z hľadiska spisovnosti v českom prostredí nie sú úplne jednotné. Napríklad v Slovníku spisovného jazyka českého (1. zv. z r. 1989, s. X) sa uvádza, že medzi prostriedky českého spisovného jazyka nepatria síce úplne výrazy obecnej češtiny, ale pretože ich časť sa používa celonárodne v hovorovej češtine, nemožno ich pokladať jednoducho za nespisovné. Naproti tomu v Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2007, s. 6) sa konštatuje, že v slovníku sa rámec spisovného jazyka prekročil uvedením najbežnejších slov z obecného jazyka. Vo Veľkom česko-slovenskom slovníku sa k lexikálnym prostriedkom z obecnej češtiny bude pristupovať ako k nespisovným slovám.

Keďže obecná čeština je veľmi bohatý jazykový útvar, ale v slovenčine mu nezodpovedá paralelný útvar, ekvivalentnými výrazmi budú buď slová zo spisovnej slovnej zásoby (hovorové alebo bezpríznačkové), alebo subštandardné slová (skratka *subšt.*), ktoré majú obdobné postavenie ako výrazy z obecnej češtiny. Subštandardné slová však netvorí taký kompaktný útvar, akým je obecná čeština. Uvedomuje sa pri nich nedostatok spisovnosti, vysoká miera expresívnosti, často cudzí pôvod a nesúlad so štruktúrnymi zákonitosťami prostriedkov spisovnej slovenčiny.

3.5. Stavba hesla.

3.5.1. České heslové slovo. – Na začiatku heslovej state je české heslové slovo, ktoré sa uvádza tučným typom písma v základnom tvare. Pri podstatných menách je to nominatív jednotného čísla, napr. **ministr, nábytek, nábojnice, dítě** (pri pomnožných podstatných menách nominatív množného čísla, napr. **nůžky**), pri prídavných menách, ktoré majú pre každý rod iný tvar, nominatív jednotného čísla mužského rodu, napr. **drzý**, pri slovesách neurčitok na *-t*, **splést**, resp. aj na *-ci*, **roztlouci, roztlouct**. Variantné podoby slov sa uvádzajú vedľa seba v jednom hesle, napr. **kinetizmus, kinetismus; roztrískat, roztrísknout**. Ak by sa pri abecednom radení variantných podôb slov medzi ne dostali aspoň dve iné slová, uplatní sa odkazovanie na heslo, kde je príslušné slovo spracované, a to šípkou, napr. **genese** → **geneze; genetický...**; **genetika...**; **geneze, genese** -e ž. kniž. genéza.

3.5.2. Homonymá. – Homonymá, t. j. slová s rovnakou hláskovou podobou, ale s rozličným, nesúvisiacim významom, spracúvajú sa samostatne a označujú sa číselným indexom, napr. **pór¹**... (= cibulovitá rastlina); **pór²**...

(= drobný otvor). Rovnakým spôsobom sa spracúvajú aj slovnodruhovú homonymá, t. j. rovnako znejúce slová patriace k rozličným slovným druhom, napr. **afro**¹ -a s. – **afro**² neskl. prísl.; **vně** prísl. – **vně** predl.

Ako homonymá, t. j. samostatne s číselným indexom, spracúvajú sa aj podstatné mená utvorené rovnakou slovotvornou príponou, ktoré majú to isté rodové zaradenie, ale v mužskom rode sa odlišujú životnosťou, napr. **sklízeč**¹ -e mn. -i m. zberač (osoba) – **sklízeč**² -e mn. -e m. zberač (zberový stroj), a v ženskom rode prechýlená podoba od mužského životného podstatného mena, ktorá bude prihniezdovaná (porov. bod 3.5.3), a samostatne stroj, resp. zariadenie, napr. **čistička**¹ -y ž. (= osoba) – **čistička**² -y ž. (= čistiaci stroj, čistiace zariadenie).

3.5.3. Hniezdovanie. – Spracovanie viacerých slovotvorne usúvzťažných slov v jednej heslovej stati, t. j. hniezdovanie, sa v slovníku uplatní v obmedzenej miere, pričom sa prihniezdované slová uvádzajú po bodkočiarku v plnom tvare (neskracujú sa). Hniezdujú sa: a) pravidelne utvorené prechýlené ženské podoby pri mužských názvoch osôb, napr. **asistent** -a m.; **asistentka** -y ž. – **dělník** -a m.; **dělnice** -e ž. – **čistič**¹ -e m.; **čistička**¹ -y ž., b) pravidelne utvorené zdobeniny, napr. **bič** -e m.; **bičík** -u m. zdrob. – **krabice** -e ž.; **krabíčka** -y ž. zdrob. (zdrobnenina názvu osoby mužského rodu sa uvádza až po prechýlenej ženskej podobe, napr. **učitel** -e m.; **učitelka** -y ž.; **učitýlek** -lka m. zdrob. expr. pejor.), c) pravidelne utvorené príslovky odvodené od prídavných mien, napr. **věčný** prísl.; **věčně** prísl. – **polský** prísl.; **polsky** prísl., d) pri miestnych názvoch sa hniezdujú obyvateľské mená mužského a ženského rodu príslušné prídavné meno, napr. **Paříž** -e ž.; **Pařížan** -a m.; **Pařížanka** -y ž.; **pařížský** prísl., e) pri iných geografických názvoch (oronymách [terénnych názvoch] a hydronymách [názvoch vodných tokov a vodných plôch]) sa hniezduje príslušné vzťahové prídavné meno, napr. **Dněpr** -u m.; **dněperský** prísl.

Ako samostatné heslá sa uvádzajú (t. j. nehniezdujú sa) a) prídavné mená (okrem vzťahových prídavných mien utvorených od miestnych názvov, od oronym [terénnych názvov] a od hydronym [názvov vodných tokov a vodných plôch]), b) živočíšne prídavné mená typu **včelí**, **pávi**, **prasečí**, c) podstatné mená utvorené príponou *-ost*, *-stvo*, *-ství/-ctví* (**plodnost**, **praktičnost**, **učitelstvo**, **grobíánství**, **účetníctví**), d) vidové páry (samostatne sa spracúvajú napr. heslá **odvěsit** dok. a **odvěšovat** nedok.), e) opakovacie slovesá (samo-

statne sa napr. spracuje nedokonavé sloveso **plést** a samostatne opakovacie slovesá **plétat**, **plétávat**), f) zvrtné slovesá (samostatne sa napr. spracuje nezvrtné sloveso **koupat** a samostatne zvrtné sloveso **koupat se**). Zvrtné varianty nezvrtných sloviess sa uvádzajú ako iné varianty heslového slova, napr. **kouknout**, **kouknout se**. Nehniezdujú sa, ale samostatne sa uvádzajú názvy osôb utvorené od názvov odborov, disciplín a pod., pričom prechýlená ženská podoba utvorená od mužskej podoby sa hniezduje pri heslovom slove mužského rodu, napr. samostatne sa spracúvajú heslá **geolog** -a m.; **geoložka** -y ž. a samostatne heslo **geologie** -e ž.

Názvy krajín, štátov a etnonymá sa uvádzajú samostatne, od nich utvorené vzťahové prídavné mená sa nehniezdujú, napr. samostatne sa uvádzajú etnonymá **Polák** -a m.; **Polka** -y ž., samostatne sa uvádza názov štátu **Polsko** -a s. a samostatne sa uvádza prídavné meno a príslovka **polský** príd.; **polsky** prísl. Nehniezdujú sa ani jednoslovné názvy jazykov pravidelne utvorené príslušnými slovtvornými príponami z dvojslovných názvov jazykov skladajúcich sa zo vzťahového prídavného mena utvoreného od názvu etnonyma a slova *jazyk* typu *charvátský jazyk*, napr. **charvátština**, **němčina**.

Ak by sa pri abecednom radení prihniezdovaných hesiel medzi heslá dostali aspoň dve iné slová, uplatní sa odkazovanie na heslo, kde je príslušné slovo spracované, a to šípkou, napr. **dědic** -e m.; **dědička** -y ž. – **dědičský** príd. – **dědictví** -í s. – **dědička** → **dědic**.

Čisto vzťahové prídavné mená a kvalifikačné prídavné mená odvodené od toho istého základu sa uvádzajú ako samostatné heslá, napr. samostatne sa spracúva prídavné meno **adresný** a samostatne prídavné meno **adresový**.

3.5.4. Výslovnosť. – Hneď za heslovým slovom sa v prípade potreby v hranatých zátvorkách uvádza výslovnosť, a to výslovnosť celého slova (výslovnosť sa neskracuje), napr. **Chile** [čile]. Výslovnosť sa uvádza iba pri problémových prípadoch. Výslovnosť sa neuvádza, ak sa pri výslovnosti českého heslového slova rešpektujú všeobecné pravidlá výslovnosti platné v češtine (stručné pravidlá českej výslovnosti budú v úvode slovníka).

3.5.5. Gramatické informácie. – Po heslovom slove, prípadne po výslovnosti sa uvádzajú gramatické informácie, ktoré budú veľmi stručné a ktoré sa od heslového slova neoddeľujú čiarkou a čiarka sa nekladie ani medzi jednotlivé tvary. Pádové tvary pri podstatných menách a osobné tvary pri slovesách sa uvádzajú normálnym typom písma, ďalšie gramatické infor-

mácie sa uvádzajú menším typom písma. Pri podstatných menách sa vždy uvádza tvar genitívu jednotného čísla, a to aj s prípadným variantným tvarom po lomke, a to v podobe pádovej prípony, prípadne aj s predchádzajúcou hláskou (pri pomnožných podstatných menách tvar genitívu množného čísla a skratka pomn.), a rodové zaradenie, napr. **močál** -u m.; **hořejšek** -šku/-ška m.; **Gdaňsk** -u/-a m.; **mlynice** -e ž.; **trat'** -ti/-tě ž.; **močidlo** -a s.; **nůžky** -žek ž. pomn. Ak sa nominatív množného čísla tvorí nepravidelne, tak sa uvádza aj tento tvar po skratke mn., napr. **dítě** -te mn. děti s. Pri prídavných menách sa skratkou prid. uvedie slovnodruhové zaradenie, napr. **oživený** prid., a prípadne aj menné tvary, napr. **odkázaný** aj menné tvary **odkázán, odkázána, odkázáno**, a nepravidelné tvary komparatívu, napr. **dobrý** 2. st. lepší prid. Ak sú v češtine a slovenčine rozdiely vo väzbe prídavného mena, väzba sa uvedie v gramatických informáciách za skratkou prid. v okrúhlych zátvorkách a rovnako aj za slovenským ekvivalentom, napr. **závislý** prid. (na kom, na čem) závislý (od koho, od čoho), a potom aj v dokladovej časti hesla, *úspěch z. na obecenstvu* úspěch závislý od obecenstva. Pri slovesách sa uvádza tvar 1. osoby jednotného čísla a 3. osoby množného čísla v podobe osobnej prípony (prípadne aj s predchádzajúcou hláskou) a vidové zaradenie (skratkou vidu dok., resp. nedok.), napr. **protkat** -ám -ají dok., **krátit** -ím -í nedok. Pri vzoroch *padnout* a *nést* sa uvádza aj tvar minulého času mužského rodu aj s prípadným variantným tvarom a v prípade potreby aj tvar ženského rodu, napr. **padnout** -nu -nou -dl dok.; **prasknout** -knu -knou -kl/-knul -kla dok. Ak pri osobných tvaroch nastávajú hláskové zmeny, uvádzajú sa celé tvary, napr. **krást** kradu kradou kradl nedok. Slovesné väzby sa uvádzajú dvojakým spôsobom: a) Ak sú v češtine a slovenčine rozdiely vo väzbe slovesa, slovesná väzba sa uvedie v gramatických informáciách za skratkou vidu v okrúhlych zátvorkách a rovnako aj za slovenským ekvivalentom, napr. **záviset** -ím -í/-ejí nedok. (na kom, na čem) závisieť (od koho, od čoho), a potom aj v dokladovej časti hesla, *z. na rodičích* závisieť od rodičov. b) Ak medzi češtinou a slovenčinou nie sú rozdiely vo väzbe slovesa, väzba sa zachytí iba v dokladovej časti hesla, napr. **vejít**... dok. vojsť: *v. do domu* vojsť do domu. Pri ostatných slovných druhoch sa uvádza slovnodruhové zaradenie, prípadne aj ďalšie gramatické informácie.

3.5.6. Štýlový a štylistický kvalifikátor. – Po gramatických informáciách nasleduje informácia o štýlovej a štylistickej hodnote príslušného slova (pozri bod 3.4).

3.5.7. Slovenský ekvivalent českého heslového slova. – Za českým heslovým slovom, za gramatickými, prípadne aj štýlovými a štylistickými informáciami nasleduje slovenský ekvivalent heslového slova, ktorý sa uvádza obyčajným typom písma. České heslové slovo nemusí mať iba jeden slovenský ekvivalent, ale môžu sa uvádzať aj príslušné synonymá (rovnoznačné slová) dotvárajúce význam českého heslového slova. Okrem toho ďalšie synonymum môže vyjadrovať okolnosť, že jednej lexikálnej jednotke vo východiskovom jazyku (v češtine) zodpovedajú dve lexikálne jednotky v cieľovom jazyku (v slovenčine), napr. **kopřiva** -y ž. žihľava, pŕhľava. České heslové slovo sa môže členiť na niekoľko významov, a to v závislosti od počtu nesynonymných (odlišných) ekvivalentov v slovenčine. Heslová stať teda neodzrkadľuje významovú štruktúru českého heslového slova, ale štruktúru z hľadiska slovenských ekvivalentov. Jednotlivé slovenské ekvivalenty českého heslového slova pri viacvýznamovom slove sa označujú arabskými číslicami a oddeľujú sa bodkočiarkou, napr. **selka** -y ž. **1.** gazdina; **2.** sedliačka. Ak ďalší význam heslového slova je štylisticky príznakový, za číslom významu sa uvádza príslušný kvalifikátor, napr. **houser** -a m. **1.** gunár; **2.** hovor. úsad.

Ak české heslové slovo je štylisticky príznakové, napr. knižné, hovorové, pejoratívne, expresívne, slangové, slovenský ekvivalent má mať rovnaký príznak alebo aspoň približne rovnaký príznak a kvalifikátorom sa neoznačuje, napr. **čachr** -u, obyč. mn. **čachry** m. pejor. čachre, čachrovanie. Ak české heslové slovo patrí medzi lexikálne prostriedky obecnej češtiny, najprv sa uvedie nepríznakový slovenský ekvivalent a za čiarkou sa uvedie príslušný kvalifikátor a slovenské príznakové slovo: **blaf'** -u m. ob. klamstvo, zavádzanie, hovor. bluf; **cumel** -mlu/-mle m. **1.** cumeľ; cumlík **2.** ob. chumeľ, chumáč, chuchvalec, expr. žvacheľ; **lágr** -u m. ob. i slang. tábor, subst. láger.

3.5.8. Exemplifikácia. – V slovníku sa po príslušnom slovenskom ekvivalente českého heslového slova zvyčajne uvádzajú slovné spojenia, v ktorých sa príslušné slovo používa. Na to slúži súbor dokladov (exemplifikácia), ktorými sa ilustruje význam heslového slova a život slova v komunikácii. Česká exemplifikácia sa v slovníku uvádza za slovenským ekvivalentom českého heslového slova po dvojbodke, a to kurzívou, a slovenský ekvivalent exemplifikácie sa uvádza normálnym typom písma, napr. **bezjaderný** príd. bezjadrový: biol. *bezjaderná buňka* bezjadrová bunka. Synonymné výrazy

slovenských ekvivalentov českej exemplifikácie sa oddeľujú čiarkou, napr. *halasná reklama* nápadná, bombastická reklama. Ak ide o vetnú exemplifikáciu a za ňou nasleduje ďalšia (takáto) exemplifikácia, synonymné výrazy slovenských ekvivalentov českej exemplifikácie sa oddeľujú bodkočiarkou: *kdybych to byl vědel, nestalo se to* keby som to bol vedel, nestane sa to; nech to viem, nestane sa to. Medzi jednotlivými slovnými spojeniami v rámci exemplifikácie sa dáva bodkočiarka: *boty dupou po dláždění* topánky dupú po dlažbe; *dupal vzteky* dupal od zúrivosti, od zlosti.

V rámci exemplifikácie sa v skrátenej podobe, t. j. v podobe začiatočného písmena s bodkou, uvádza iba heslové slovo v základnom tvare, v iných tvaroch sa vypisuje, slovenský ekvivalent sa nikdy neskracuje, napr. **dopad** -u m. dopad: *těžký d. na obě nohy* ťažký dopad na obidve nohy; *střela vybuchla při dopadu* strela vybuchla pri dopade – **nevďečný** prid. nevďačný: *n. syn* nevďačný syn; *nevďečná práce* nevďačná práca.

3.5.9. Frazeológia. – Pri mnohých českých slovách sa na konci heslovej state alebo pred prirniezdovanými slovami za osobitným grafickým znakom, plným krúžkom (•), uvádzajú často používané české frazeologické jednotky. Medzi frazeologické jednotky zaraďujeme a) ustálené slovné spojenia, ktoré majú zvyčajne obrazný význam iba ako celok (t. j. nerozložiteľný význam), b) ustálené prirovnania, c) príslovia, porekadlá, povrávky, úslovia. Frazeologické jednotky sú zvyčajne súčasťou hovorovej vrstvy slovnej zásoby, preto sa pri nich skratka hovor. neuvádza. Ak ide o frazeologické jednotky s iným príznakom, uvádza sa pri nich príslušný kvalifikátor, napr. *kniž.* (knížny frazeologizmus), *expr.* (expresívny frazeologizmus), *bibl.* (biblický frazeologizmus). České frazeologické jednotky sa uvádzajú kurzívou a ich slovenské ekvivalenty obyčajným typom písma, napr. • *nežné pohlaví* nežné pohlavie; • *není na něm suché, dobré nitky* zmokol do nitky; • *kniž. opatrnost matka moudrosti* opatrnosť je matkou múdrosti; • *expr. supat zlosti* dychčať, fučať od zlosti; • *ob. pejor. dostat se ke korytu* dostať sa k válovu; • *na svatého Matěje pije skřivan z koleje* Matej ľady láme. Jednotlivé frazémy v rámci jednej heslovej state sú od seba oddelené bodkočiarkou.

3.5.10. Sémantizácia. – Na objasnenie významu slova alebo slovného spojenia alebo na ich spresnenie sa používa vysvetlenie (sémantizácia). Sémantizácia v slovníku môže mať rozličné formy: a) Pri českých lexikálnych jednotkách, ktoré nemajú v slovenčine príslušný ekvivalent ani pri-

bližný ekvivalent, uvádza sa namiesto slovenského ekvivalentu normálnym typom písma opis označenej veci, napr. **Krakonoš** -e m. česká rozprávková bytosť; **klatovák** -a m. český ľudový tanec. V takýchto prípadoch sa české slovo v slovenskom texte používa ako citátové. b) Istým typom sémantizácie je uvádzanie skratky vedného odboru, pracovného alebo záujmového okruhu, ale aj niektoré gramatické informácie, napr. **děkan** -a m. škol. i cirk. dekan; **čistič**¹ -e m. živ. c) Sémantizácia na bližšie vysvetlenie významu heslového slova sa uvádza menším typom písma v zátvorkách spravidla za slovenským ekvivalentom heslového slova, napr. **skočná** -é ž. skočná (český ľudový tanec); **propláčet** -ím -ejí nedok. vyplácat' (v hotovosti). d) Sémantizácia sa môže uvádzať aj pri dokladových spojeniach (pri exemplifikácii) jednak pred českým dokladom, napr. **propálit** -ím -í dok. prepáliť: (pálením poškodiť) *p. žehličkou košili* prepáliť žehličkou košeľu, jednak za slovenským ekvivalentom, napr. *je do světa* rád chodí medzi ľuďi (je spoločenský). e) Sémantizácia slovným spojením (v rozličných významoch) sa nebude používať, nahrádza ju exemplifikácia, resp. sémantizácia pri špecifických spojeniach: **galantní** prid. galantný: *g. chování* galantné správanie; (ľúbostný) *g. dobrodružství* galantné dobrodružstvo; *g. poezie* galantná poézia (v časoch rokoka). f) Kvalifikátor môže byť aj v rámci sémantizácie, napr. (druh ryby; zool. Blicca).

4. Ukážka hesla

metla -y ž. **1.** prút, korbáč: *březová m.* brezový prút, brezový korbáč; *vypláčet metlou* vyšľahať, vyšibať korbáčom, prútom, chabinou; **2.** expr. metla, korbáč: *drogy jsou metlou lidstva* drogy sú metlou ľudstva; **3.** kuch. šľahač, trepák; **4.** tech. miešadlo: *spirálová m. s kruhem* špirálové miešadlo s kruhom • *potřebuje metlu* zišiel by sa mu korbáč, zišla by sa mu palica, zišlo by sa mu (bitky); *být pod metlou* byť pod prísnyim dozorom; *ten se už metly nebojí* ten sa už palice, remeňa nebojí (vyrástol); **metlička** -y zdrob. prútik, korbáčik

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (25)

RUDOLF KRAJČOVIČ

kováľ, m. remeselník, ktorý kovaním železa vyrába rozličné úžitkové predmety, kováč (vo výchsl. nárečiach *kowal*, v sloven. hist. doložené v 17. stor., HSSJ II., psl. *kowalb*, známe v morav.-valaš. náreč. *kowal*, poľ. *kowal* kováč, podkúvač); p. hes. *kováľov*.

kováľov, -a, -o, prívlast. adj. to, čo patrí kováľovi, výrobcovi železných predmetov; p. hes. *kováľ*. – *Kowalow* 1392, *Kowalotz* 1452, *Kowalow* 1773, dnes *Koválov*, obv. Senica; pôv. *Kováľov*, t. j. dom s kováčskou dielňou, prípadne aj iný majetok patriaci kováľovi; podľa dokl. z r. 1452 hist. názov *Kováľov* mal v stredoveku aj podobu *Kováľovec* (s príp. miesta *-ovec*), prípadne *Kováľovci* (s rodin. príp. *-ovci*), t. j. názov motivovaný osadou obývanou veľkorodinou kováľa, výrobcu železných predmetov; no záznam je jediný, preto nemožno vylúčiť, že ide o pochybenie pisára; p. hes. *kováľovec*.

kováľovec, m., topon. apel. miesto príbytku s dielňou kováľa, majstra, ktorý zhotovoval predmety zo železa kovaním (od apel. *kováľ* príp. miesta *-ovec* ako v názvoch typu *Tisovec* alebo s rodin. príp. v sg. *-ovec* ako v slove *synovec*); p. hes. *kováľ*. – *Kiskowalow* 1394, *Kovalovecz*, *Kovalovcze* 1471, *Kovalowecz* 1773, dnes *Koválovec*, obv. Skalica; pôv. *Kováľov* (v zázname s maďar. prívlast. *Kis-*, t. j. *Malý*), názov v tvare prívlast. adj. *Kováľov* (majetok, dom s dielňou a pod.), v ľud. prostredí vznikol názov *Koválovec*, ktorý sa ustálil.

kovár, m. remeselník, ktorý sa venoval zhotovovaniu železných predmetov, súčiastok potrebných pri výrobe vozov alebo aj okrasných predmetov zo železa, prípadne z drahých kovov (v sloven. apel. *kovár* hist. doložené v 17. stor., HSSJ II., v stčes. *kovár* s dokl. *železný kovár*, *stříbrný kovár*, MSČS 105; p. hes. *kovárec*.

kovárec, m., topon. apel. miesto príbytku s dielňou kovára, prípadne menšia dielňa kovára (od apel. *kovár* zdrob. príp. *-ec* ako v slove *domec* alebo príp. miesta *-ec* ako v slovách *hostinec*, *koterec*), p. hes. *kovár*. – *Koarch* 1280, *Kouarch* 1318, *Kowarcze* 1773, dnes *Kovarce*, obv. Topoľčany; názov možno vyložiť od ľud. živého názvu *Kovárci*, čiže názov veľkorodiny alebo potomkov bývajúcich v osade, kde mal dielňu majster kovár; hist. názov *Kovárci* či *Kovárce* sa radí do služobníckych názvov *Dvorany*, *Čeladince*, *Horné Štitáre*, *Tovarníky* a *Tesáre* v okolí hist. Topoľčianskeho hradu (p. heslá *Dvorane*, *čelad'*, *ščitár*, *tovarník* a *tesár*).

koza, f. domáce úžitkové zviera, *Capra*; p. hes. *kozár*.

kozár, m., **koziar**, m. pastier kôz (v sloven. *koziar*, v náreč. i *kozár*, Kál., Orl.GNS, apel. hist. doložené v priezvisku *Kozar* v 14. stor., v texte v 18. stor., HSSJ II. 119, poľ. *koziarz*, srb., chorv. *kozar* atď.); p. hes. *koza*. – *Kouachi* 1075, *Koachy* 1331, *Kozarofče* 1664, Var. ZOS 178, *Kozarowce*, *Kovácsi* 1808, dnes *Kozárovce*, obv. Levice; názov v dnešnej podobe *Kozárovce* sa ustálil už v stredoveku, vznikol z ľud. živého názvu *Kozárovci*, názov motivovali príbytky rodiny alebo príbuzných pastiera kôz, kozára; v ranom stredoveku a neskôr obec mala aj názov *Kováči* (p. dokl. z r. 1075, 1331) motivovaný príbytkami s dielňami kováčskych majstrov (viac v hes. *kováč*); obidva názvy sa radili do sústavy služobníckych názvov v okolí (od severu *Tesárske Mlyňany*, *Psiare*, *Veľké Vozokany*, *Tlmače* a *Žemliare*; p. heslá *Mlyňane*, *psiar*, *Vozokani*, *tlmač* a *žemliar*); výklad má oporu v názve obecnej časti *Korlát* (s dokl. *Korlath* 1358) utvorenou od hist. apel. *korlát* ohrada, zábradlie, prevzatého z maďar. (v sloven. doloženého v 17. stor., HSSJ II. 107).

kozel, m., **kozol**, m. stoh slamy, sena (v sloven. *kozol*, v náreč. i *kozel*, blízke čes. *kozel* drevený stojan na sušenie slamy, sena, podobne srb., chorv. *kozlac* stavba na sušenie sena atď.); p. hes. *kozelník*.

kozelník, m. priestor alebo drevená stavba na skladovanie trávy, buriny, haluzia, koreňov a pod. získaných hlavne z klčovania rúbaniska (od apel. *kozel* príp. miesta *-n-ik* ako v slove *trávník* alebo príp. zastavaného priestoru *-n-ik* ako v slovách *senník*, *kurník*); p. hes. *kozel*. – *Porwba* 1424, *Kozelnik* 1553, *Kozelnik* 1773, dnes *Kozelník*, obv. Banská Štiavnica; názov motivovaný ohradeným miestom vymedzeným na skladovanie trávy, krovitých drevín, koreňov získaných z klčovania rúbaniska, prípadne na sklad dre-

va z výrubu lesa, lesného porastu; výklad potvrdzuje pôvodný názov obce *Porwba* (1424) od *porub*, *poruba* miesto výrubu lesa (viac v hes. *poruba*).

Názov možno vyložiť aj od apel. *kozel* vo význame „samec kozy, cap“ alebo od *kozľa* mláďa kozy; v hesle sa dáva prednosť výkladu od apel. *kozel* vo význame „sklad vyklčovaného krovia, nakopenej trávy alebo upraveného skladu dreva z výrubu lesa“ so zreteľom na pôvodný názov obce *Poruba* (p. dokl. *Porwba* 1424).

koža, f. povrch tela vyšších živočíchov, pokožka (v sloven. *koža*, stčes. *kóže*, dnes čes. *kůže*, stpol. *koža*, dnes pol. *skóra*, srb., chorv. *koža* atď.); p. hes. *Kožane*.

Kožane, pl. živý ľud. názov osadníkov, ktorí sa v službách panstva venovali výrobe kože z domácich zvierat, hlavne ošípaných (názov od apel. *koža* obyvat. príp. -'ane); p. hes. *koža*. – *Kozan* 1427, *Kozsany* 1773, *Kožany* 1808, dnes *Kožany*, obv. Bardejov; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obyvatelia obce sa tradične venovali chovu ošípaných, obec v stredoveku patrila panstvu Kučín, neskôr panstvu Nový hrad (VSO II.); názov po pripojení topon. príp. -any v podobe *Kožany* sa zachoval dodnes.

kožuch, m. kabát ušíty z kožušiny alebo kožušinou podšíty, hist. vypracovaná koža s upravenou srst'ou, kožušina (v sloven. dnes *kožuch* kabát podšíty kožušinou i zvieracia koža porastená srst'ou, čes. *kožich* kabát z kože, pol. *kożuch* atď.); p. hes. *kožuchov*.

kožuchov, -a, -o, men. adj. kožuchový, v názve osady s príbytkami osadníkov povinných získavať kože so srst'ou zo zabitých domácich zvierat alebo z ulovených poľných zvierat pre panské dielne, kde z nich kožušníci v službách panstva zhotovovali honosné kožuchy; p. heslo *kožuch*. – *Kosuch* 1330, *Koswh* 1346, *Kožuchow* 1808, dnes *Kožuchov*, obv. Trebišov; podľa najstarších záznamov pôvodný názov mohol byť bez prípony alebo prípona -ov bola odsunutá pričinením pisára (porov. maďar. názov obce *Kazsó*, t. j. *Kazó*); názov motivovaný osadníkmi, ktorí získavali a spracúvali zvieracie kože so srst'ou pre kožušníkov vyrábajúcich honosné kožuchy pre potreby panskej elity; názov v hist. podobe *Kožuchov* sa zachoval dodnes.

kožuchovec, m. topon. apel. miesto, kde sa spracúvala zvieracia koža so srst'ou potrebná na zhotovovanie kožuchov (od slova *kožuch* príp. miesta -ov-ec ako v názvoch typu *Hlohovec*, *Jelšovec*); p. heslá *kožuch*, *Kožane*. – *Kozukowcze* 1618, *Kožuchowce* 1808, dnes *Kožuchovec*, obv. Stropkov;

pôv. *Kožuchovec*, názov podľa osadníkov, ktorí v službách panstva zabezpečovali kožu so srst'ou z domácich alebo ulovených poľných zvierat pre panské dielne na výrobu drahých kožuchov, no názov mohol vzniknúť zo živej ľud. prezývky osadníkov v podobe *Kožuchovci* vzhľadom na ich povinnosť zaobstarávať a spracúvať zvieraciu kožu so srst'ou na výrobu panských kožuchov; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že jej obyvatelia sa tradične venovali chovu oviec a dobytká (VSO II.); z hist. názvov *Kožuchovce* či *Kožuchovci* utvorený topon. príp. *-ovce* vznikla podoba názvu *Kožuchovce*, ktorá sa ustálila už v stredoveku.

kôl, m. hrubšia zahrotená tyč obyčajne používaná na stavbu ohrady (v sloven. náreč. i *kól*, *kol*); p. heslá *koláč*, *kolačín*.

kôň, m. domáce ťažné zviera, používané aj na jazdenie (v sloven. náreč. i *kón*, *koň*, *kún*); p. hes. *konský*.

kračún, m. vianočný deň osláv zimného slnovratu (v podobe *Kračun*, *Kračún* zachované v sloven. výchsl. a gemer. nárečiach vo význame Vianoce, Štedrý deň, SSN I., známe v rušt. *koročin* zimný slnovrat, smrť, brus. *koročun* nečakaná smrť, zlý duch, bulh. *kračun*, *kračunec* vianočný deň, Vas. II.). – *Karachonmezew* 1347, *Karachonmezeu* 1382, *Karachon* 1427, *Kraczinowcze* 1773, *Kračunowce* 1808, dnes *Kračúnovce*, obv. Svidník; názov podľa časti chotára, kde sa tradičným obradom vykonávali oslavy zimného slnovratu, údaj o tom podávajú najstaršie záznamy (1347, 1382) s maďar. apel. *mező* pole.

Apel. *kračún* prevzala stmaďar. v podobe *Karácsony* s významom Vianoce (k tomu p. Kn.MNy I.); v hesle sa dáva prednosť výkladu z domáceho apel. *kračún* vzhľadom na to, že obec je veľmi vzdialená od sloven.-maďar. hraníc a že apel. *kračún* sa zachovalo v lexike výchsl. nárečí; staršie hist. záznamy vznikli vplyvom starej maďarčiny.

kraj, m. okraj niečoho, chotára, lesa, vrchoviny a pod., vymedzené územie, krajina; p. hes. *krajný*.

krajný, -á, -é, adj. poloha niečoho na okraji, pri hraniciach vymedzenej oblasti, chotára, na okraji vrchoviny, lesa a pod.; p. hes. *kraj*. – *Krayna* 1392, *Krajna* 1773, dnes *Krajné*, obv. Myjava; pôv. *Krajná*, názov podľa polohy pôvodnej osady pri hraničnom pásme vymedzených oblastí, dnes obec leží pri hraniciach okresov Myjava a Nové Mesto nad Váhom. – *Polona* alias *Polianka Krainaj* 1618, *Krajna Polyana* 1773, dnes *Krajná Polana*,

obv. Svidník; pôv. *Krajná* vo funkcii orientač. prívlastku pri názve *Pol'ana* (1618) utvoreného od apel. *pol'ana* lúka v lese, horská lúka (p. hes. *pol'ana*); názov zrejme podľa polohy *pol'any* na okraji lesa, dnes obec leží pri slovensko-poľských hraniciach. – *Krainiay Czarno* 1618, *Krajna Csarno* 1773, dnes *Krajné Čierno*, obv. Svidník; názov podľa polohy na okraji niečoho tmavého, lesného porastu, terénu často zahaľovaného dymom v časoch vypaľovania lesa a pod. (p. hes. *čerň*); rovnakú orientač. funkciu má *Krajná* aj v novších názvoch *Krajná Bystrá* (*Biztra* 1618) a *Krajná Porúbka* (*Porubka* 1582), obce v okr. Svidník ležia v blízkosti slovensko-poľských hraníc.

krak, m., hist. apel. rozvetvenie dôležitej cesty po prechode brodom alebo mostom cez rieku, prípadne cez cestu na dve rovnako dôležité cesty (v sloven. pôvodom blízke je sloveso *kráčať* z psl. *krak-ja-ti*, zachované v srb., chorv. *krak* odbočka cesty, odbočka železnice, ramena rieky, blízke je aj poľ. adv. *okrakiem* rozkročmo); p. heslá *krakov*, *Krakovane*, *krakovec*.

krakov, -a, -o, men. adj. priestor prechodu dôležitej cesty cez rieku alebo cez cestu; p. hes. *krak*. – *Craco* 1113, *Crakow* 1393, *Cracowan* 1406, *Krakowany* 1773, dnes *Krakovany*, obv. Piešťany; názov motivovaný polohou pôvodnej osady pri priestore rozvetvanej cesty po jej prechode vodných tokov Váhu a Dudváhu a následne cez blízku Považskú cestu, a to jednej vetvy smerujúcej k hradu Branč (*Brencu* 1156) a druhej vetvy k Hradištiu pod Vrátnom (*Haradicha* 1262); priestor mal strategický význam, o čom podáva svedectvo názov blízkej obce *Stráže* (*villa Spectaculi* 1113, t. j. osada pri strážnej pozorovateľni, Ewr 1299, názov od maďar. apel. *őr* stráž, strážca); p. hes. *Krakovane*.

Miestne názvy tohto typu sa vykladajú od os. mena *Krak* (ako pokus p. ZJČS 157); v hesle sa dáva prednosť výkladu z hist. apel. *krak* (p. hes. *krak*) vzhľadom na to, že pôvodnú osadu založili pri priestore, kde sa dôležitá cesta po prechode cez vodné toky vetvila na dve rovnako dôležité cesty; napokon *Krakov* sa nazýva miestna časť obce Kopčany pri rieke Morava a rovnaký názov *Krakov* má aj miestna časť obce Šúrovce pri rieke Váh (p. VSO II. 52, VSO III. 146).

Krakovane, pl. živý ľud. názov obyvateľov bývajúcich v osade v blízkosti kraku, čiže pri rozvetvujúcej sa dôležitej ceste po jej prechode cez Váh a Dudváh; p. heslá *krak*, *krakov*. Podľa hist. dokladov možno predpokladať, že živý ľud. názov *Krakovane* bol paralel. názov pôvodného názvu *Krakov*

(porov. dokl. *Craco* 1113, *Cracow* 1393, *Cracowan* 1406); neskôr z paralel. názvu *Krakovane* topon. príp. *-any* vznikla podoba názvu *Krakovany*, ktorá sa zaužívala.

krakovec, m. topon. apel. priestor, kde sa rozvetvuje dôležitá cesta po prechode cez rieku Váh a súdežne tečúcu menšiu rieku Dudváh (od hist. apel. *krak* príp. priestoru *-ovec* ako v názve blízkeho mesta *Hlohovec*); p. hes. *krak*. – *Korkouch* 1275, *Karkoch* 1353, *Trakowicze* 1773, dnes *Trakovice*, obv. Hlohovec; pôv. *Krakovec*; názov podľa priestoru, kde sa vetvila dôležitá stredoveká cesta v dvoch smeroch, jedna smerom k strategickému priechodu cez Malé Karpaty pri obci Smolenice, druhá k mestu Trnava a odtiaľ k Bratislavskému hradu; strategický význam kraku v tomto prípade potvrdzuje archeol. nález hrádka z 13. stor. (VSO III.), a to na návrší, ktoré sa dodnes nazýva *Hradišče* (k tomu p. Kr.ŽKSD 208).

Z hist. názvu *Krakovec* neskôr topon. príp. *-ovce* vznikol názov *Krakovce*, z neho po disimilácii kons. v názve k : k na t : k. (zrejme vplyvom apel. *trak*) s novou topon. príp. *-ice* vznikla dnešná podoba názvu *Trakovice* (iste vplyvom názvov okolitých obcí *Malženice*, *Madunice* a iných); skutočnosť, že pôvod názvu obce *Trakovice* je novší, potvrdzujú aj hist. doklady (porov. *Korkouch* 1275, *Karkoch* 1353, *Trakowicze* 1773).

kráľ, m. vládca s dedičným trónom (psl. *korlb*, sloven. *kráľ*, čes. *král*, poľ. *król*, srb., chorv. *kralj*, ukr., rus. *korol*). – *Crali* 1113, *Kyraly* 1267, *Kralowa* 1773, dnes *Horná Kráľová*, obv. Šaľa; najstarší záznam s kons. *c-* za *k-* umožňuje predpokladať, že pričinením pisára domáci názov utvorený od apel. *kráľ* bol latinizovaný a vzhľadom na to koncové *-i* v zázname možno vyložiť ako lat. privlast. príp. *-i* za domáce *-ov*, čiže sloven. názov mal podobu privlast. adj. *kráľov* (dvorec, majetok); v sloven. prostredí neskôr vznikol názov v privlast. forme *kráľova*, z neho po úprave s orientač. privlast. *Horná* vznikla dnešná podoba názvu *Horná Kráľová*; p. hes. *kráľov*.

kráľov, -a, -o, men. privlast. adj. to, čo patrí kráľovi, kráľov dvorec, majetok a pod. (od apel. *kráľ* privlast. príp. *-ov*). – *villa Regis* 1332, *Kyral* 1371, *Kráľová* 1808, dnes *Kráľová nad Váhom*, obv. Šaľa; vo VSO II. na s. 89 sa záznam *Crali* z r. 1113 uvádza ako najstarší názov obce *Kráľová nad Váhom* i obce *Horná Kráľová* vo VSO I. 430 (p. hes. *kráľ*); zrejme ide o nedopatrenia, pretože v listine z r. 1113 záznam *Crali* sa spomína iba raz (p. CD I. 65 n); hist. záznam *villa Regis* z r. 1332 obsahuje údaj, že pôvodne obec patrila

kráľovi (*villa Regis* v prekl. dvorec, majetok kráľa), ktorý ju venoval zoborskému kláštoru (VSO II. 89); v sloven. prostredí vznikol názov *Kráľova*, ktorý v spojení s orientač. prívlast. *Kráľová nad Váhom* sa zaužíval. – *Kiraly Lehota* 1361, *Kralowa Lehotta* 1773, dnes *Kráľova Lehota*, obv. Liptovský Mikuláš; obec s vysokohorským chotárom (s n. v. 660 – 1219 m) vznikla na kráľovskom majetku (VSO II.) ako lehota, t. j. osada na istý čas oslobodená od daní alebo iných dávok (p. hes. *lehota*), to iste motivovalo názov pôvodnej osady v spojení *Kráľova Lehota*, ktorý sa zaužíval. – *Kyralfalua* 1376, *Kráľowá* 1808, dnes *Kráľová pri Senci*; obec bola kráľovským majetkom, to v sloven. prostredí motivovalo vznik názvu v podobe adj. prívlast. *Kráľova* (usadlosť), z neho po úprave v spojení *Kráľová pri Senci* sa názov zaužíval.

Kráľovane, pl., **Kráľoväne**, pl. živé podoby ľud. názvov obyvateľov osady v poddanských službách expr. motivované (od apel. *kráľ* v adj. podobe *kráľov-* obyvateľ. príp. *-ane*, *-äne*). – *Kralowenen* 1363, *Kralowane* 1420, *Kralyowe* 1547, *Kyralowa* 1682, *Kralovany* 1625, dnes *Kráľovany*, obv. Dolný Kubín; obec vznikla ako poddanská obec oravského panstva (VSO II.); z pôvodného názvu *Kráľovane* či *Kráľoväne* topon. príp. *-any* vznikla dnešná podoba názvu *Kráľovany*.

kráľovec, m., topon. apel. mladší potomok kráľovského rodu (od apel. *kráľ* zdrob. príp. *-ov-ec* ako v slove *synovec*); p. hes. *kráľ*. – *Keralyffyfa* 1329, *Kralowcze* 1773, dnes po zlúčení obcí *Kráľovec* a *Krnišov* obec má názov *Kráľovec-Krnišov*, obv. Krupina; reálnosť predpokladu existencie názvu pôvodnej obce *Kráľovec* utvoreného v ľud. prostredí od expr. apel. *kráľovec* vo význame „mladší potomok kráľovského rodu“ (tvorba ako *synovec*) zvyšuje hist. maďar. záznam názvu obce v prepise *Kyralyi-fia*, v preklade *syn kráľa* (*fia* v maďar. má význam „jeho syn“, čiže podľa záznamu „syn kráľa“); z hist. názvu *Kráľovec* topon. príp. *-ovce* vznikla dnešná podoba názvu *Kráľovec*, dnes v spojení *Kráľovec-Krnišov*.

Iné názvy alebo orientač. prívlast. utvorené od apel. *kráľ* (*Kráľovičove Kračany*, *Kráľov Brod*, *Kráľovský Chlmec* a iné) nie sú v hist. sloven. podobe doložené.

krása, f. pekná, príjemná vlastnosť niečoho, príjemne pôsobiaca súhra farieb, tvarov, myšlienok a pod. (sloven. *krása*, stčes. *krása* lesk, svetlosť, červeň, poľ. *krasa* farba obyčaj. červená, okrása atď.); p. heslá *krasen*, *Krasnane*, *krásny*.

krasen, -na, -no, hist. men. adj. krásny, niečo s peknou vlastnosťou, niečo pôsobiace príjemne a pod. (psl. *krasъnъ*, známe v srb., chorv. *krasan*, -sna, -sno pekný, krásny). – *Krasna* 1325, *Krasno* 1508, *Krasno* 1773, dnes *Krásno nad Kysucou*, obv. Čadca; názov zrejme motivovaný pekným prostredím, v ktorom založili osadu; podľa najstaršieho dokladu pôvodná osada mohla mať názov *Krásna* (príroda v okolí osady, prípadne krásna osada, pravda, ak nejde o pochybenie pisára), neskôr *Krásno* (okolie, prostredie), novšie k hist. názvu *Krásno* pribudol orientač. prívlast. podľa polohy pri rieke *Kysuca* a nový názov v spojení *Krásno nad Kysucou* sa zaužíval. – *Keresnya utraque* 1271, *Zeplok* 1295, *Krasno* 1773, dnes *Krásno*, obv. Partizánske; názov motivovaný peknou pôvodnou výstavbou obydli, domov pôsobiacich príjemným dojmom, svedectvo o tom podáva aj najstarší maďar. názov v prepise *Széplak* (1295) vo voľnom preklade *domec pekného vzhľadu* (dnes maďar. apel. *lak* má význam „chata, súkromná vila“); najstarší doklad je pomadžarčený azda pričinením pisára, možno ho čítať *Krásna* či *Krásná* (osada); v sloven. prostredí sa zaužíval názov *Krásno*. – *Krazno* 1598, *Krasnany* 1773, dnes *Krásna Ves*, obv. Bánovce nad Bebravou; hist. názov *Krásno* motivovaný krásnym okolím tak ako paralelné, prípadne novšie názvy *Krasňany* a *Krásna Ves*; viac v heslách *krásny*, *Krasnane*.

SKRATKY

Literatúra: CD I. – Codex diplomaticus et epistolaris. I. Pripravil R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

HSSJ I. – VII. Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: VEDA 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923.

Kn.MNy I.1.2. – KNIEZSA, István: A magyar nyelv szláv jevevényiszavai I.1.2. Budapest: Akademia Kiadó 1955.

Kr.ŽKSD – KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.

Orl.GiNS – ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982.

SSN I., II. – Slovník slovenských nárečí I., II. Red. I. Ripka. Bratislava: VEDA 1994, 2006.

Var.ZOS – VARSÍK, Branislav: Z osídlenia západného a stredného Slovenska. Bratislava: VEDA 1984.

Vas. I. – IV. – VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka I. – IV. Moskva: Izdatel'stvo Progres 1964 – 1973.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: VEDA 1977 – 1978.

ZJČS – LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982.

Skratky jazykov: brus. – bieloruský, bulh. – bulharský, čes. – český, chorv. – chorvátsky, morav.-valaš. – moravsko-valašské nárečie, náreč. – nárečie, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, rušt. – ruština, sloven. – slovenský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stpoľ. – staropoľský, ukr. – ukrajinský, výchsl. – výchsl. náreč. – východoslovenské nárečia.

Iné skratky: adj. – adjektívum, adv. – adverbium, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, archeol. – archeológia, archeologický, atď. – a tak ďalej, dokl. – doklad, f. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, kons. – konsonant, ľud. – ľudový, ľudovo, m – meter, m. – maskulínium, maďar. – maďarský, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, obyčaj. – obyčajne, obyvat. – obyvateľský, obyvatelia, okr. – okres, orientač. – orientačný, os. meno – osobné meno, p. – pozri, pl. – plurál, porov. – porovnaj, porovnať, pôv. – pôvodný, pôvodne, prekl. – preklad, príp. – prípona, prívlast. – prívlastňovací, prívlast. – prívlastok, r. – rok, rodin. – rodinný, sg. – singulár, stor. – storočie, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – toponymické apelatívum, apelatívum vyskytujúce sa len v miestnom názve, zdrob. – zdrobnený.

KS

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Činí sa mužík pred novotnou priadkou.
„Ta-kto, Hanička, takto, takto, takto!
Takto, Hanička, takto, takto je to...“
Činí sa, radí. Až ho zrazu nieto,
ani len za ním nezavrzla brána.
Popriadla všetko do bieleho rána.

(M. Rúfus: Zlatá priadka)

Takto sa pradie zlatko

KATARÍNA BALLEKOVÁ

*Ked' som bola malá, / mamenka naša kúdel' berávala / večer čo večer:
A z jej hladkej sliny / vilo sa vlákno, jarček domoviny, / uzučký jarček šťas-
tia. Ó, ja hlúpa! / Ja sama sebou takto okradnutá! Akú múdrosť či zručnosť
si neosvojila dievčina z Rúfusovej veršovanej rozprávky o priadke? Veď
kedysi bolo takmer nepísaným pravidlom na slovenskej dedine, že dospie-
vajúce dievčatá sa už vo veku 14 – 15 rokov priučali domácemu ženskému
umeniu priať vlákno, nite, priadzu, cverny či cverničky na vretene a ko-
lovrátku. A že to bola ťažká, namáhavá povinnosť, ale nijakovsky nie nud-
ná a nezábavná, vypovedajú o svojej mladosti dnes už staré ženičky z Lábu
v okrese Malacky, ktoré boli pre domácnosť osožné svojím dielom. *F star-
ších dobách, z vipráviaňá rodičú sa dozviadáme, že sa chodzú na prátki.
Téš sa tam zešuo více dzifčeneč a de bili dzifčence, tam chodzívali za ňima
aj chuapci.* Žena z Liptovskej Tepličky, narodená v r. 1916, hovoriaca goral-
ským nárečím, spomína na čas priadkových povinností ako na obdobie hier
a zábavy. V spisovnom jazyku by jej spomienky mali asi takúto podobu: *Už
prišlo Všechnsvätých, tak sme sa dievky pozberali a už sme sa radili, že si
ideme kúdel'né pýtať k pánu farárovi a k pánu richtárovi... Ako sa zmrklo,
to každá poleno pod pazuchu a pod druhú pazuchu kúdel' a tak sme už išli
do tej kúdel'nej a tam sme si už posadali a priadli. Potom prišli parobci za**

nami a tak sme sa už bavili, spievali celý týždeň... Parobci sa zrichtujú pred dievkami prísť do toho domu, kde pradú, a potom im mašinky porozoberajú, šnúry potrhajú a do kúdelí ľanu alebo zrebí nasypú soli, papriky a oblejú vodou alebo pivom a na to nasypú popola. – Ale pekne poporiadku.

Počas pracovného roka sa príprave pradiva venovala náležitá pozornosť. Už počas zimy sprevádzali fašiangové zábavy rozličné magické i zábavné úkony, ktoré mali zaručiť prosperitu budúcej úrody konopí a ľanu. Keď sa na Hromnice, na sviatok Obetovania Pána, teda 2. februára, varievali rozličné dlhé cestoviny, napr. *rezance*, *slíže*, v Tekove *párance*, v Závadke nad Hronom *bobal'ki*, signalizovalo to pranie urodzenia dlhých vláknorodých rastlín. Čarovný účinok jedál podporovalo i obradné vyskakovanie či dvíhanie dievok dovysoka, skákanie až po povalovú hradu ap.

Na ľan, na ľan, na vysoký ľan!

V tento deň sa pozorovali i prírodné javy a priebeh počasia, aby ľudia na ich základe predpovedali možnú úrodu, o čom vypovedajú aj známe pranostiky: *Svätý Martin a Hromnice pradú z tej istej praslice*, teda že na začiatku novembra a februára býva rovnaké počasie ovplyvňujúce budúcu úrodu, alebo *Hromnička čistá, konôpka istá*, či nárečový variant frazémy z trenčianskej Bošáče *Hromnice jasné, konope krásné*, čo znamená, že ak na Hromnice neprší, bude dobrá úroda konopí. O zákazoch či príkazoch a poučeníach pre hospodára týkajúcich sa podobných úkonov, spísaných perom kňazských autorít, o druhoch konopí, ľanu a s nimi spojených činnosti sa na stránkach Kultúry slova písalo viackrát (napr. v príspevkoch A. Ferenčíkovej, v 5. čísle v roku 1999; K. Ballekovej, v 3. čísle v r. 1997, ktoré nájdeme aj v súbornej knižočke o nárečiach *Zo studnice rodnej reči*, vydanaj v roku 2005).

Od neskorej jari či začiatku leta, približne od májovej Žofie alebo od Medarda, sial sa konopný semenec či v skorom lete ľanové semiačko. O priaznivom čase na tieto práce svedčia aj obrazné vyjadrenia o počasi viažuce sa k týmto dňom: *Svätá Žofia ľan rozsieva; Kto na deň Medarda sadí a rozsieva, ten mnoho kapusty a ľanu máva; Na Urbanov deň utekaj siat' len*, teda že sejba, resp. sadenie uskutočnené približne v tomto čase dáva predpoklad dobrej úrody. *Ľan siaty na Helenu máva dlhé vlasy*, hovorí sa o vyrastenom vysokom ľane s dlhou vláknorodou byľou. Koncom leta bol potom vhodný čas spracovať dozreté konope alebo ľan podľa úrodnosti a zvykov

(hornatého) kraja, na jeseň nastal čas priadok a bohatého spoločenského života za predlžujúcich sa večerov. Vtedy sa generačne blízke dievky *vo vrstve* schádzali *na priadky* obyčajne do určeného domu – na východnom Slovensku *buli s kudzeľu, chodzil'i s kudzeľu, na kudzeľnu chižu, do kudzeľnej hiži, do kudzeľnej, vof kudzeľni* –, kde pri spriadaní zlatistého vlákna zažívali aj svoje fyzické prebúdzanie, pretože ich už vidiecke spoločenstvo považovalo za dospelé. A či boli skutočne šikovné, usilovné a k svetu? Či z nich rástli dobré ženy? Takýto pracovný kódex nastavuje už starozákonná *Zlatá abeceda o dobrej žene* v Knihe prísloví: *Dbá veľmi o vlnu a ľan a radostne jej ide práca od ruky... – Jej ruky siahajú po praslici, prstami drží vreteno... – Má narobené prikrývky pre seba, batist a purpur sú jej odevom... – Speňažuje tiež jemné šatstvo, ktoré vyrába...*

V minulosti bolo na Slovensku rozšírené pestovanie konopí a ľanu. Podradnejšie vlákno sa však ojedinele získavalo aj zo žihľavy, živočíšneho pôvodu bolo vlnené vlákno z oviec. Inde vo svete sa však prírodné hodvábné vlákno získavalo aj z chovu priadky morušovej, mäkká bavlna sa rodila na bavlíkových plantážach, prírodné národy dokázali získať vlákno z rozličných druhov exotických tráv a paliem, na vlnu (ale aj na iný úžitok z nich) sa vo vysokohorských podmienkach chovali juhoamerické lamy, v subtropických oblastiach zasa ľavy, v miernom klimatickom pásme prevládal chov oviec. Všetko to boli vzácne suroviny a zdroje, ktoré poskytovali možnosť obživy spriadaním vlákna pre vlastnú potrebu alebo na predaj a ďalšie spracovanie.

Domáca pradiarska a textilná výroba na Slovensku patrí už k reliktným kultúrnym javom, z vlastnej skúsenosti môžu o nej vypovedať len najstarší informátori (osemdesiat- a viacroční), hoci ešte v 50. rokoch 20. stor. patrili tieto činnosti medzi základné doplnkové zamestnania na dedine. Rozvoj priemyselného textilníctva v mestských centrách v šesťdesiatych rokoch 20. stor. zapríčinil zánik domácej výroby plátna a súkna a so zanikajúcimi reáliami sa na okraj slovnej zásoby dostáva i nárečová pradiarska a tkáčska terminológia. Pomenovania a termíny na označenie zanikajúcich reálií sa u príslušníkov generácie, ktorá ich ešte poznala, dostávajú postupne do pasívnej slovnej zásoby, až zanikajú, mladší používatelia jazyka významy takýchto lexikálnych jednotiek už vôbec nepoznajú.

Ako teda rozumie dnešná generácia šesťdesiatnikov a mladších, ale najmä deti jednotlivým slovám, ktoré boli kedysi bežné, no dnes upadajú do za-

budnutia, ale bohato sa vyskytujú v piesňach, rozprávkach, v obrazných parémiách a frazémach či iných žánroch ľudovej slovesnosti? Ako napokon rozumieť skrytým významom alebo obsahom vyjadrení s už neznámym lexikálnym komponentom? Kto by nepoznal klasické ľudové rozprávky, hoc aj toľkokrát umelecky prerozprávané a upravené, ako *Zlatá priadka* či *Martinko Klingáč* alebo *Cengáč*, *Tri priadky*, *Šípková Ruženka*, *O Víťazkovi*, *O lietajúcich čižmách*, *Sol nad zlato*, grimmovskú rozprávku *Vreteno, člnok a ihla* a mnohé ďalšie? Z nich vyberieme len zopár úryvkov, bez ktorých by konkrétna rozprávka nemala svoj umelecký pôvab a neskrývala by tajomné čaro:

*Prečo vy tam totú dievku ku **praslici** neprivrete, veď je už ona dievka?... Ako sa jej pod pecou driemať môže, keď **sa** ostatnie **priadky opriadajú**?!... Veď by som ja jej už zo srdca **priast'** povolila, ešte by som jej aj sama **nadelala**, ale ona je taká **priadka**, čo by ona nielen našu **priadzu**, ale aj snopy na zlatie **nitky popriadla**... Ja mám gazdovstvo neplanô, **Panu, konôp, pačies** a **zrebí** celie kopy, **napriadla** by sa do dobrej vôle... **praslica, vreteno i vrťka**, i červené jabĺčka trochu na preslinku... na zlaté **nitky popradieš**... Hneď ráno rozkázal, aby služobníctvo vyhádzalo z hradu preč všetky **kolovrátky** a **vretená**. A ten, kto by sa opovážil **priast'** na hrade **priadzu**, bude okamžite popravený!... Keď budeš mať pätnásť rokov, pichneš sa do prsta o **vreteno**... Starenka **priadla na kolovrátku**... **Pradiem** na ňom **nite**... Podrž mi toto **vretienko**... Ruženka sa pichla oň do prsta... Obor **chrápe, akoby tam plátno driapali**, a čoraz hlasnejšie, akoby to bolo veľmi tuhé, mocné plátno... Mat' mu kázala vytrhnúť buk, ale so všetkým. No, **vytrhol ho ako konopu**...*

Medzi deťmi sú obľúbené pohybové hry sprevádzané piesňou alebo rečňovankou. Z dolnozemskeho Čanádalberta je známa napr. *Žeňilo sa motovidlo, / žeňilo sa motovidlo-lo-lo, / a zalo si starvo trlo, / a zalo si starvo trlo-lo-lo*... Podobný variant poznali maďarskí Slováci v obci Čerkes:

*Žeňilo sa motovidlo,
bralo sebe starvo bidlo.
Šecke vtáčke povolalo,
iba sovu vinahalo.
Keď to sova dozved'ela,
ona hneď tan pril'eť'ela.
Sadla sebe na kraj piecki,
kázala si hrať nemecki.*

Medzi hádankami sa nájde dost' takých, ktoré obsahujú v texte slová z vecného okruhu pradiarstva či tkáčstva. Aby sa však hádanka dala uhádnuť, treba poznať skutočnú reáliu, ktorú slová pomenúvajú, jej formu a tvar či funkciu, napr. zo Slovenského Komlóša *Šidlo, bidlo po vode chodilo a nikdy sa nežatopilo. Čo je to? A to je slnce*. Na dolnej Orave zaznamenali takéto hádanky: *Čo je to? Keď mu na nohi sädne, hore rouno staňe a keď mu na nohi skočí, skočí mu do očí? (Kúd'el' na Orave, teda prisedná praslica s dniskom, na ktorom sa sedí, alebo s podritkou)*. Alebo iná: *Jednu nohu vistre, druhú skrčí a d'e sa roškerí, tam dnu strčí? (Tkaňá)*.

Ale to sme sa už dostali k podobným slovám zo žartovnej viacvýznamovej piesne. Napríklad:

<i>Slúžila som u tkáča,</i>	<i>Jedna nôžka sa vystrie</i>
<i>neni tomu dávno,</i>	<i>a druhá sa skrčí,</i>
<i>chcela som sa naučiť,</i>	<i>osnova sa rozťahne,</i>
<i>jak sa robí plátno.</i>	<i>člnok sa dnu strčí.</i>

Piesní o priadkach a pradení je v slovenskom folklóre mnoho, podobajú sa alebo sa odlišujú melódiami, textami, vo výslovnosti. Sú naše a patria do dedičstva našej tradičnej spevnej kultúry. Nič to, že sa viac už spievajú pri scénických príležitostiach, ktoré ponúkajú folklórne skupiny, alebo sú spísané ako cenný hudobno-slovesný prameň v lokálnych spevníčkoch.

*Šecke žeňičke pradu cverničke,
moja leží f posteli.
ak tak bud'e bivať,
gd'e bud'eme žínať,
strela do jej materi.*

(Voznica v Tekove)

*Trhaj, d'ievča, trhaj len, trhaj len.
A prest'ieraj na roveň, na roveň.
A s tej rovne do chrast'ia, do chrast'ia.
Príd'e šuhaj ukrást' ťa, ukrást' ťa.*

(Strečno pri Žiline)

Studnicu našej reči obohacujú aj ustálené obrazné vyjadrenia, ktoré majú vo svojej pevnej štruktúre krajoú lexiku bohatú na slová z tematickej oblasti pradiarstva a tkáčstva, akými sú priadky a pradenie, cverny, nite, vlákno,

priadza, kľbká. Niektoré sú známe celoslovensky, v širšom územnom rozsahu, iné len lokálne, ďalšie vo forme variantu poznajú Slováci v miestnom nárečí. Alebo žeby ich už nepoznali? Odkryme teda nános času a sprítomníme skryté významy spradené v celostnom prúde reči.

O jesennom čase ako vhodnom na priadky je známa bošácka frazéma *Naháč kvitne, káže **prásci***. Jeseň sa tu obrazne skrýva za bezlistý jesenný kvet jesienku (lat. Colchicum), nazývanú v inom kraji aj *holáň*, na Gemerí *šafranica* (*šofraňic*). Rovnaký význam má aj pranostika *Na Katrenku po **pradienku***. Ak už bolo roboty dost' a bolo sa treba večierkom zo staropazovských priadok pobrat' domov, zakričalil priadky-kúdelníčky: *Drieme sa nám, pome do Spišiakov!* O neporiadnych, lenivých ženách sa hovorí, že *veľkonočná **priadka**, turíčna **tkáčka** a sobotná **práčka** bývajú zlé gazdiné*, pretože robotu robia neskoro, v nevhodný čas. Takú priadku, čo nebola usilovná a dost' nenapriadla, následne nenatkala, prezradí vyjadrenie *Tenká **priadka** si bola od hrubej požičať rubáša*, ale usilovnú a trpezlivú vystihuje dialogická frazéma: *Tenká **priadka**, pod' do tanca! Nemám si čo obliecť. Hrubá, pod'! Hneď, len sa oblečiem*. O sobotňajšom zákaze priasť a malom úžitku z neho sa povie *Čo sa v sobotu **napradie**, to **tkadlec** ukradne*. Večne zaneprázdnená mať mnohých detí sa ospravedľňuje pre nedeľnú činnosť: *Veď mne nie hriech, čo by som pred oltárom **priadla***. Keď sa niečo nepodarí zatajiť a pravda sa prezradí, povie sa podľa Zátureckého zbierky *Nič nenie tak tenko **upradeno**, aby nebolo na svetlo preneseno*. Kvalitu nerovnomerne napradenej priadze vystihuje príslovie ***Pradie** miesty vlas, miesty klas*, takáto priadza sa oddeľuje, nespracúva sa do jedného pradena. Tento jav bol východiskom motivácie obrazného vyjadrenia *Bohatí a chudobní – to je ako **hrubá** a **tenká nit'**, to sa spolu **súkat'** nedá*. V šarišských nárečiach variuje príslovie: *Dze **ňitka** najcenša, ta še tam najskorej urve; Tam še najskori utarhne* (nitka), *dze cenko* – o slabom mieste niečoho, niekoho; podobný, významovo totožný frazeologizmus publikoval v Slovenských pohľadoch (1893) už F. Šujanský: *Na tenkom sa **nit'** trhá*, teda že slabé miesto povolí. O veľmi tenkej niti sa v šarišskej Dlhej Lúke povie: *Ňitka ceňunda jak vlas. Zmognúť do **nitky***, teda veľmi, môžu aj v Starej Pazove vo Vojvodine: *Suhej **nit'ki** na sebe nemá, tak zamokou*. Keď však *nenecháme na niekom suchej **nitky***, teda ho v reči prepierame, čiže ohovárame. Ani klebetám sa nedá predísť, nemožno im zabrániť: *Mnoho by potreboval **nití**, kto by chcel*

všetkým ústa zašiť. Za prácu býva obyčajne primeraná odmena: *Aká **pria-dza**, také **plátno***. O postupnej zákonitosti, či keď sa všetko odhalí, rozpozná, poznáme zo Zátureckého Prísloví lexikálne varianty frazémy *Každé **klbko** sa vyvinie; Nájde sa **klbko** po **niti**; Po **niti klbko**, po potoku žriedlo nájdeš*. Kto je veľmi rovný, je *rovný ako **cverna***; kto je veľmi chudý, je *chudý ani **dratva***. Ak ťažko chorému od Bošáce živod *visí iba na **cverenke***, potom sa nedokáže poriadne ani len napiť. Aj človek z Muránskej planiny pijúci vodu slabým dúškom *pije aňi po **cverňiške***. Na smrť chorý a zdochýnajúci kôň *nohama **pradie***. Jeho posledné chvíle môžu nastať hoci aj za jasnej nočnej oblohy, vtedy, keď nad Veľkými Stracinami pri Modrom Kameni *hviezdi **prad'ú***. Z prameňov Historického slovníka slovenského jazyka je známa frazéma *Jakž podľa **cverny** reč svoju konal*, keď niekto hovorí plynule, rutinne, so znalosťou vecí. Ale ak je to opačne – vyjadrené frazémou, ktorú zaznamenal Šujanský –, *trhá sa mu **osnova***.

Nám sa kontinuita reči nijako nestratila, žriedlo ešte nevyschlo, ba nasúkame aj z metaforických vyjadrení, ktoré možno zaznamenať v dnešnej tlači: *Menu chýba nejaká ideová **niť**, ktorá by spájala jedlá do jedného celku a príbehu...*; *Celé zariadenie je pritom doslova **pretkané** najmodernejšou technikou...* (magazín Horeca, 2009); *Koľko afér a babráctva dokáže (pán) za svoje ministrovanie **zosnovať**?! (z diskusie na blogu pre sme.sk, 23. 6. 2009)...* Veruže je jazyk živý organizmus, pretkaný skúsenosťou, tradíciou, kultúrou, a tak si z podhubia ťahá vláčenká, ktoré zarobia na nový šat.

*Ved' to sa stane, že sa mladost' zmýli
a potom úder napráva jej myseľ.
Prad' už! I mesiac pavúk z neba visel
na tvojich ústach, ako sa v nich tenko
rozpúšťal lan a menil na vláčenko,
na vlákno, čo sa celým rodom ťahá.*

Ach, mati moja, zlatopriadka drahá...
(Rúfus)

LITERATÚRA A PRAMENE

Archív dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.
BUFFA, Ferdinand: Zo severošarišskej frazeológie. Bratislava: Veda 1994. 172 s.

- BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nářečí. Prešov: Náuka 2004. 352 s.
- HABOVŠTIAK, Anton: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. 2., dopl. vyd. Martin: Vyd. Matice slovenskej 2006. 306 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii. Bratislava: Veda 1996. 176 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1994 n.
- HORÁK, Gejza: Nárečie Pohorelej. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955, s. 228 – 229.
- KRUPA, Ondrej: Omrinky detského folklóru a hier našich Slovákov. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2002. 196 s.
- MARIČOVÁ, Anna: Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy. Stará Pazova: Vydavateľstvo Kanadem 2010. 228 s.
- MLYNKA, Ladislav a kol.: Región vodného diela Žilina. Ľudová kultúra v zátopovej oblasti. Martin: Matica slovenská 2005. 290 s.
- Slovenské pohľady. Red. J. Škultéty. 1893 – 1894 (zo zbierky F. Šujanského).
- Slovník slovenských nářečí. 1., 2. zv. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 272 s.
- ŠTEFEKOVÁ, Emília: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici 2006. 324 s.
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Tatran 1974. 760 s.
- Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 14/1992. Red. D. Dudok. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1997. 276 s.
- Zo studnice rodnej reči. Ed. K. Balleková – M. Smatana. Bratislava: Veda 2005. 332 s.

ROZLIČNOSTI

Priezviská zložené z viacerých slov

Za kompozitné štruktúry (kompozitá) sa pokladajú jednoslovné zloženiny, zložené slová, ktoré vznikli kompozíciou, zložením alebo zrastom dvoch plnovýznamových slovných základov. Aj v slovenskom národnom jazyku možno od najstarších čias sledovať kompozitá vo všetkých triedach vlastných mien, najviac príkladov ponúkajú historické i súčasné osobné mená, teda krstné mená i priezviská. Nejde však iba o priezviská, ktoré vznikli kompozíciou, niektoré mohli vzniknúť zo zložených krstných mien alebo apelatív, ale aj zo zložených alebo viacslovných prezývok alebo zo zložených či viacslovných geografických názvov. Prímená a priezviská tohto typu vznikali zo zložených slovanských osobných mien predkresťanského typu (1), z novších zložených osobných mien a prezývok (2), spojením krstného mena s prímenom (priezviskom) (3), ďalej z prídavných mien (4), ako aj z obyvateľských mien utvorených zo zložených alebo dvojslovných geografických názvov (5) a zo zložených alebo viacslovných pomenovaní zamestnania alebo spoločenského zaradenia (6), alebo aj zo zložených alebo viacslovných osobných mien, geografických názvov a iných pomenovaní prevzatých z iných jazykov.

(1) Z predkresťanských zložených slovanských osobných mien a z nich utvorených krstných mien vzniklo iba niekoľko slovenských priezvisk, ako sú *Blahoslav, Bohdan/Bogdan, Bohuslav, Buclav, Drahorád, Kazimír, Ladislav/Laclav, Stanislav, Stibor/Štibor, Svorad, Václav/Vacval, Vojtech* a i.

(2) Podľa modelov zložených osobných mien predkresťanského typu sa tvorili aj niektoré novšie zložené osobné mená a prezývky. Na rozdiel od predkresťanských mien prevládala v nich expresívna charakteristika, napr. *Babirad, Babirát, Bolebruch, Dojkrava, Hrajnoha/Rajnoha, Kalivoda/Kalvoda, Kašivar, Kazinota, Kolbabka, Kolibab/Kolibaba, Kolivoška, Kosinoha, Koziroh, Kožehuba, Kratinoha, Kuroplach/Kuriplach, Kypikaša, Lapihuska, Mastibruch, Mastihlav, Mastihuba, Mokropysk, Morihlad,*

Mutivoda, Nedajchleba, Nejedzchleba, Palivoda (< *Pari-*), *Parikrupa, Parimucha, Pecival, Pivoda, Pivoluska, Praštihora, Strašifták, Straškrava, Strelimucha, Šumichrast, Tlčimúka, Trubiroh, Valihora, Valihrach, Varivoda, Darmovzal, Chudomel, Suchomel, Ranostaj, Stoklas, Obrobta, Ozembuch, Horeháj* a pod. K tomuto typu možno priradiť aj priezviská *Cicholes* (< *ticho lez*), *Dospiva, Nechojdomov, Očenáš, Semotam, Tumidal* a aj priezvisko *Pomajbo* (< *Pomáhaj Boh*), ktoré takisto vznikli z prezývok a univerbizácia sa uskutočnila iste ešte v apelatívnej sfére. K poslednému z nich si možno z ľudových rozprávok pripomenúť podobnú kompozíciu v častici *bodaj* (< *Boh daj!*) alebo v pozdrave známom z ľudovej rozprávky *Pamodaj šťastia* (< *Pán Boh daj!*). Napokon sem možno priradiť aj priezviská, ktoré vznikli z tvarov imperatívu zvratných sloviess, napr. *Bojsa, Driapsa, Hojsa, Hrejsa, Skovajsa, Smejsa, Umysa, Varsa* a pod.

(3) Z východného Slovenska poznáme prímená a priezviská ktoré vznikli spojením mien a priezvisk (otca), napr. (*syn*) *Hricodzuri, Jančijura, Ondomiši, Ondrejmiška, Namešpetra, Timkomižiondi, Vargomihal'a* a pod. Podobný typ predstavuje priezvisko *Jánošdeák*.

(4) Priezviská z prídavných mien utvorených zo zložených alebo viacslovných geografických názvov vyjadrujú predovšetkým pôvod nositeľa (prvého nositeľa) priezviska, napr. *Biloveský* (< *Beloveža*), *Cimoracký* (< *Timoradza*), *Krivoklátsky* (< *Krivoklát*), *Krivosudský* (< *Krivosúd*), *Mokroluský* (< *Mokroluh*), *Polerecký* (< *Polerieka*), *Polhorský* (< *Polhora*), *Sebechlebský* (< *Sebechleby*), *Solivarský* (< *Solivar*), *Voderadský* (< *Voderady*); *Belohorský* (< *Biela hora*), *Belopotocký* (< *Biely Potok*), *Čarnogurský* (< *Czarna Góra* v Poľsku), *Dobrovodský* (< *Dobrá Voda*), *Dočolomanský* (< *Dačov Lom*), *Malobický* (< *Malá Bytča*), *Maloveský/Malovecký* (< *Malá Ves*), *Novomeský* (< *Nové Mesto*), *Novoveský* (< *Nová Ves*), *Ostrolucký* (< *Ostrá Lúka*), *Svätojánsky* (< *Svätý Ján*) a pod.

K tejto skupine možno priradiť aj priezviská z prídavných mien utvorených z predložkových spojení s geografickými názvami, ako sú *Zarevúcky* (< za *Revúcou*), *Zdravecký* (< z *Draviec*), *Zhorelický* (< z *Horlice*).

(5) Aj priezviská z obyvateľských mien utvorených zo zložených alebo viacslovných geografických názvov vyjadrujú pôvod, napr. *Belohorec* (< *Biela hora*), *Dlhopolec, Dlhopolček* (< *Dlhé Pole*).

6) Priezviská vznikali aj z nie veľmi častých zložených pomenovaní označujúcich remeslo, zamestnanie nositeľa, napr. *Konoval/Konival* (kastrátor koní), *Koželuh* (garbiar), *Pivovarčí/Piovarčí*, *Pi(vo)varník*. Viac prezývkový charakter majú priezviská, ktoré vznikli z viacslovných pomenovaní tohto typu, napr. *Husivarga*, *Zimnikoval*.

Priezviská vznikali aj zložením z viacslovných spojení označujúcich spoločenské zaradenie nositeľa, napr. *Novisedlák*, *Starigazda/Starygazda*, *Starikmeť*, *Novosedlík*. Kompozitné konštrukcie vznikli tu súčasne so vznikom týchto priezvisk (prímen).

Priezviská neslovanského pôvodu prevzaté z latinčiny, nemčiny i maďarčiny, ktoré sa v slovenčine už ani veľmi nepociťujú ako zloženiny, sa utvorili z krstných mien, napr. *Benedikt*, *Leopold*, *Gerlach*, *Richard*, *Rudolf*, no najmä z geografických názvov, napr. *Čontofalský* (maď. *Csontosfalva* Košťany, časť obce Valaliky), *Frašťacký* (< nem. *Freistadt*, dnes Hlohovec), *Kežmarský* (< nem. *Käsemarkt*), *Kolpaský* (nem. *Kolpachy* Banský Studenec), *Krempaský* (< nem. *Krummbach* Krempach, dnes Kremná), *Oružinský* (maď. *Ó Ruzsin* Starý Ružín, dnes *Ružín*), *Richvalský/Rychvalský* (< nem. *Richwald*), *Rarbocký* (*Rarbock* Rohožnica), *Ružbaský/Ružbacký* (< nem. *Rauschenbach*), *Štelbaský* (< nem. *Stillbach* Štelbach, dnes Tichý potok), *Telgársky* (< nem. *Tiergarten*), *Verešváarsky* (< maď. *Vörösvár* Verešvár, dnes Červeník alebo Červený Hrádok), ale aj *Kerekréti* (< maď. *Kerekrét* Okružle), *Senkúti* (< maď. *Szent kút* = Svätá studňa), *Žambokréty* (< maď. *Zsambokrét* Žabokreky) a pod. K tejto skupine možno priradiť aj priezviská, ako sú *Hergot* (< *Herr Gott* Pán Boh), *Majgot* (< *mein Gott* môj Boh, bože-môj!), *Kotleba* (< nem. *Gottlieb*), *Zaňát* (< maď. *az anyát!*) a i.

Z hľadiska tvorenia sú to veľmi zaujímavé skupiny priezvisk. Pri objasňovaní ich pôvodu treba využívať rozličné poznatky z viacerých jazykovedných i historických disciplín.

Milan Majtán

SPRÁVY A POSUDKY

Odišiel vynikajúci slovenský jazykovedec a literárny vedec František Miko (1920 – 2010)

13. apríla 2010 sa dožil požehnaných 90 rokov života univerzitný profesor PhDr. František M i k o, DrSc., jedna z najvýraznejších osobností druhej generácie profesionálnych slovenských jazykovedcov. Po vyše polroku, presne 13. novembra 2010, sa jeho životný oblúk uzavrel. Jeho tvorivá jedinečnosť je najmä v tom, že vo svojom vedeckom diele takmer rovnakým dielom obsiahol dve síce príbuzné, no jednako len rozdielne vedné disciplíny – j a z y k o v e d u a l i t e r á r n u v e d u; mostom na toto spojenie mu bola š t y l i s t i k a ako vedná disciplína formálne síce zaradovaná zväčša do jazykovedy, no predsa len priam bytostne zviazaná s celou literárnou kultúrou, najmä však s umeleckou literatúrou. Hneď na tomto mieste sa žiada zvýrazniť, že už jedna z prvých vedeckých štúdií, ktoré František Miko uverejnil vo vtedajšom Jazykovednom zborníku Matice slovenskej I/II z rokov 1946/1947, týkala sa štýlu a štylistiky; je to stať s názvom *Vedecký štýl Jaroslava Vlčka* a s podtitulom *Pokus o štrukturálne-historický rozbor*. Na základe tejto práce roku 1947 získal aj akademický titul PhDr. A rovnako aj jeho prvá knižná publikácia je z oblasti štylistiky – sú to vysokoškolské učebné texty pod názvom *Sloh* a v 1. vydaní vyšli roku 1955. (Pri uvádzaných biografických a bibliografických údajoch sa opierame o bibliografiu prác Františka Mika, ktorá pod názvom *Cesta k sústave výrazových kategórií* vyšla v Nitre roku 2008 starostlivosťou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a ktorú zostavili autorky Etela V i s k u p o v á a Mária V a l e n t o v á.)

František Miko sa narodil 13. apríla 1920 v Lipanoch v okrese Sabinov. Základné a stredoškolské vzdelanie získal v rodisku a v Prešove, v rokoch 1939 – 1943 študoval odbor filozofia a slovenský jazyk na Filozofickej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity v Bratislave. Po absolvovaní štúdia roku 1945 pôsobil ako stredoškolský profesor v Prešove a v Košiciach.

V prvej polovici 50. rokov účinkoval ako odborný asistent na vtedajšej Vysokej škole pedagogickej v Košiciach a v Prešove. Roku 1956 sa stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV, a ako jeho interný pracovník pôsobil na vysunutom ústavnom pracovisku v Košiciach do roku 1969. Popritom externe prednášal na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach so sídlom v Prešove. V tom čase – presne roku 1959 – získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied na základe obhajoby dizertačnej práce o gramatických kategóriách podstatných mien a po piatich rokoch sa habilitoval v odbore slovenského jazyka na základe knižnej práce *Rod, číslo a pád podstatných mien* z roku 1962. Od roku 1967 externe pôsobil na vtedajšej Pedagogickej fakulte v Nitre a po roku tu spoluzakladá Kabinet literárnej komunikácie a stáva sa jeho externým vedúcim. Medzitým v rokoch 1969 – 1970 pôsobil ako akademický funkcionár na čerstvo založenej bratislavskej pobočke Univerzity 17. novembra. Roku 1970 získal vedeckú hodnosť doktora filologických vied na základe obhajoby svojej knižnej práce *Estetika výrazu* z roku 1969 a zároveň prešiel do Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV v Bratislave, v rokoch 1973 – 1985 pracoval ako vedecký pracovník Literárnovedného ústavu SAV v Bratislave. Roku 1972 vychádza (v angličtine) jeho posledná rýdzo jazykovedná monografia o generatívnej štruktúre slovenskej vety so zacielením na príslovkové určenie, od roku 1970 vydáva už len literárnovedne a štylisticky orientované alebo širšie kulturologicky zacielené monografie a štúdie, v nich sa, pravdaže, zaoberá aj jazykovednou problematikou a vždy sa ukazuje jeho dôverná znalosť jazykovej a jazykovednej tematiky. Roku 1980 sa stáva univerzitným profesorom. V rokoch 1984 – 1989 na Pedagogickej fakulte v Nitre pôsobí najprv ako externý a neskôr ako interný vedúci Vedeckovýskumného pracoviska literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky. Roku 1989 odišiel do dôchodku a ďalej externe spolupracoval s týmto pracoviskom a vydal ďalšie monografické práce, medzi nimi v spoluautorstve aj prácu *Frazeológia v škole* (1989).

Vlastné jazykovedné dielo Františka Mika zahŕňa monografické a syntetické práce a početné vedecké štúdie venované morfolologickej a syntaktickej problematike, ďalej časopisecké a zborníkové state zaoberajúce sa rozborom jazyka a štýlu slovenskej prózy, poézie a vedeckej eseje, štúdie so všeobecnójazykovednou, jazykovokomunikačnou, štylistickou a frazeologickou

problematikou, práce s tematikou spisovného jazyka a jazykovej kultúry a napokon state s témou prenášania jazykovedných poznatkov do spoločenskej praxe a osobitne s témou jazykovej výchovy. Na začiatku monografických prác stojí jeho vzorová monografia *Rod, číslo a pád podstatných mien* z roku 1962, v ktorej predkladá systematickú analýzu gramatických kategórií podstatného mena. Jednotlivé prejavy uplatňovania týchto abstraktných substantívnych kategórií síce vykazujú bohaté členenie a vysokú pestrosť, ale Mikova koncepcia najmä pri veľmi diferencovanej kategórii pádu vyznieva ako jednotná a vybudovaná na presných systémových protikladoch a významových reláciách. Dnes po takmer polstoročí možno povedať, že Mikova práca svojou originalnosťou a systematickosťou zaujala viac na českej ako na slovenskej strane a jeden z recenzentov – znamenitý český jazykovedný mysliteľ Miloš D o k u l i l – vyzdvihol jej kvality už v názve recenzie, keď ju nazval *Významná slovenská práce o rodu, čísle a pádu podstatných jmen* (1964). V čase, keď sa práve aj v českej jazykovede vyjadrovali mienky o nadbytočnosti morfológie v stavbe jazyka (Vladimír S k a l i č k a), František Miko vyslovuje presvedčenie o plnohodnotnom a relatívne autonómnom postavení morfológických prvkov a morfologickej štruktúry v jazykovom systéme (aj v osobitnej stati s názvom *Sú vzťahy medzi slovami len syntaktické?* z roku 1962); formuláciu o „striktnom rozlišovaní morfológického a syntaktického plánu jazyka“ nachádzame aj v jeho neskoršej štúdiu o generovaní príslovkového určenia z roku 1971 (s. 190). Mikova koncepcia pádového systému, ako aj gramatickej kategórie rodu a čísla našla uplatnenie aj v syntetickej *Morfológii slovenského jazyka*, ktorá v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV vznikla pod vedením Jozefa R u ž i č k u (vyšla roku 1966). Do tejto syntézy slovenskej gramatickej tradície František Miko vypracoval aj rozsiahlu priekopnícku kapitolu o príslovkách.

A práve príbuzná téma príslovkového určenia predstavuje druhú veľkú oblasť vedeckého záujmu v Mikovej orientácii na gramatický systém slovenského jazyka. Pritom na vedeckej interpretácii tohto špecifického vetného člena si vyskúšal nielen uplatnenie generatívnej metódy, ale aj obohatenie tejto metódy o domácu vetnočlenskú teóriu vetnej stavby, pomocou ktorej sa dosiahla veľká väčšina relevantných vedeckých výsledkov dovtedajšej slovenskej syntactickej školy a najmä sa stále široko využíva v jazykovom vyučovaní na všetkých úrovniach výučby slovenského jazyka. Svoje poznatky

František Miko zhrnul v citovanej štúdií o generovaní príslovkového určenia z roku 1971, ako aj v anglicky písanej publikácii s názvom *Generatívna štruktúra slovenskej vety. Príslovkové určenie*, ktorá vyšla roku 1972 v renomovanom zahraničnom vydavateľstve *Mouton* v spolupráci s bratislavskou *Vedou*, vydavateľstvom Slovenskej akadémie vied. Okrem detailného rozboru podstaty, druhov a postavenia príslovkového určenia vo vete, ako aj vzájomného postavenia jeho druhov a jeho vzťahov k relevantným členom vety tu autor na príklade slovosledu príslovkového určenia vyslovuje aj svoje presvedčenie o hĺbke systémového usporiadania jazyka. V nadväznosti na poznatky iných bádateľov vo svojej stati o generovaní príslovkového určenia sa nazdáva, že „štruktúrne poradie je v istom zákonitom vzťahu s lineárnym poradím členov vety v povrchovej štruktúre, t. j. so slovosledom“, takže podľa neho „možno čisto zo slovosledu usudzovať na štruktúrnu tesnosť členov“ (1971, s. 191), a preto slovosled „nepokladáme za taký cudzí hĺbkovej štruktúre, ako sa to dosť často myslí“, konkrétne povedzme v prácach Jozefa M i s t r í k a (c. d., s. 191 – 192). Na osvetlenie takzvaného základného či neutrálneho alebo bezpríznačného slovosledu František Miko zavádza pojem *komunikačnej váhy slova vo vete* a s ním je súvzťažný pojem *štruktúrnej komunikačnej perspektívy vety*: „Táto komunikačná váha nie je ani pri jednotlivých vetných členoch, ani pri ich druhoch rovnaká. Jej gradácii zodpovedá lineárna sekvencia vetných miest zľava doprava. Pojem komunikačnej váhy teda súvisí istým spôsobom i s aktuálnou komunikačnou perspektívou vety. Ide v ňom o neaktuálnu, štruktúrnu komunikačnú perspektívu vety. Inherentná komunikačná váha, ktorá patrí k charakteristickým črtám syntaktických kategórií, môže teda slúžiť na ich rozlišovanie“ (c. d., s. 192). Týmto svojím stanoviskom, podopretým aj rozborom konkrétneho jazykového materiálu (najmä rozličných druhov príslovkového určenia a objektu), sa jednoznačne postavil na pozíciu komunikačno-systémových (gramatických) predpokladov aj základov slovosledu v slovenskej vete.

Okrem príslovkového určenia sa v osobitných statiach zaoberal aj špecifickými témami slovenskej a českej jazykovedy – doplnkom a vetným základom; vetný základ rozobral v rámci svojej originálnej koncepcie jednočlennej mennej vety v slovenčine. Pozoruhodné sú Mikove dve teoretické state o vete: *Veta ako semiotická jednotka* a *Veta ako štruktúrna jednotka*, publikované roku 1986 v Jazykovednom časopise. Prirodzene, popri primárnej

literárnovednej orientácii sa aj ďalej príležitostne venoval jazykovedným témam, najmä takým, ktoré má jazykoveda spoločne s literárnou vedou. Časť takýchto statí je zahrnutá aj do metodologicky zacielenej publikácie s názvom *Význam, jazyk, semióza. Metodologické reflexie* z roku 1994.

Svoju fascináciu umeleckou literatúrou a neopakovateľným fungovaním jazyka pri plnení estetických cieľov prejavil početnými staťami, v ktorých sa zaoberal rozborom jazyka a štýlu jednotlivých literárnych tvorcov, ich konkrétnych diel, ale aj prierezovo celými obdobiami v postupnosti literárneho procesu na Slovensku. Vychádzal pritom nielen zo svojej vynikajúcej jazykovednej erudície, ale aj z detailného poznania literárnych diel a nevšedného zmyslu pre vedecké odhaľovanie estetického tajomstva ukrytého v literárnom diele práve prostredníctvom jazyka a štýlu. Mnohé čiastkové analýzy uverejnené vo vedeckých časopisoch a zborníkoch našli svoje miesto aj ako súčasť širšie koncipovaných knižných monografií, ako sú *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl* z roku 1969, *Text a štýl* z roku 1970, *Od epiky k lyrike* z roku 1973, *Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávacej štylistiky* z roku 1976, *Hodnoty a literárny proces* z roku 1982 a iných.

Výsledkom detailnej a systematickej analýzy textu literárneho diela a predovšetkým estetickej komunikácie je osobitný Mikov systém výrazových kategórií „ako inventár všetkých funkčných možností textu“, predstavujúci „program pre generovanie textu a jeho štýlu“, ako autor vraví v knihe *Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia* z roku 1978 na s. 214, ktorú napísal vedno s blízkym spolupracovníkom Antonom Popovičom. Tento systém výrazových kategórií sa stal teoretickým východiskom v zameraní bádateľskej práce nitrianskeho Kabinetu literárnej komunikácie, neskôr Ústavu literárnej komunikácie na tamojšej Pedagogickej fakulte aj celej nitrianskej školy a aplikačné výsledky tejto koncepcie sú uverejnené v mnohých štúdiách v zborníkoch a v syntetických prácach. František Miko bol svojim vedeckým naturelom priam predurčený na skoncipovanie takéhoto výrazového systému, ktorý bol komplexný a presný a vo vedeckej obci sa široko ujal a je známy aj za hranicami Slovenska.

Vcelku málo sa v súvisе s pracovnou orientáciou Františka Mika hovorí o jeho práci v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Je to zjavne aj preto, že pre svoju zaujatosť inými pracovnými povinnos-

ťami neuverejňoval z tejto oblasti sústavnejšie vedecké state. Z publikácií venovaných tejto téme je známy jeho príspevok *Spisovná norma a úzus* uverejnený v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* z roku 1967. Tento zborník stojí na začiatku celého širokého koncepčného úsilia slovenských slovakistov zacieleného na celkové zvýšenie úrovne jazykovej kultúry na Slovensku, na zainteresovanie širokej verejnosti o otázky národného aj spisovného jazyka a jeho kultúry a na zvýšenie úrovne vyučovania slovenského jazyka v školách všetkých stupňov. Na čele tohto úsilia stál Jozef Ružička ako nový riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV od jesene roku 1965. Treba zdôrazniť málo známy fakt, že František Miko v plnom rozsahu podporoval uvedené Ružičkovo úsilie. Ukázal to jednoznačne na smolenickej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v roku 1966 aj na konferencii o Slovníku slovenského jazyka roku 1965, na ktorej bola kodifikačná prax tohto slovníka podrobená systematickej kritike zo strany širokej slovenskej kultúrnej verejnosti, ako aj zo strany veľkej väčšiny slovenských slovakistov (referáty a diskusné príspevky z tejto konferencie sú uverejnené v prvom a druhom čísle Slovenskej reči v roku 1966). František Miko sa v tejto Ružičkovej línii angažoval ako spoluautor jedného z ústredných posudkov slovníka, ktorý v mene ústavného oddelenia gramatiky a štylistiky predniesol Gejza Horák, ďalej v samostatnom diskusnom príspevku (pozri s. 82 – 83), ako aj vo verejnej diskusii v časopise *Kultúrny život* bezprostredne po skončení uvedenej smolenickej konferencie. O Mikovom postoji k otázkam spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry svedčia aj jeho kratšie príspevky uverejňované v Slovenskej reči, v jazykovej rubrike Pravdy a v iných periodikách. Tieto príspevky stáli pevne na stanovisku, ktoré v tom čase zastával i Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. František Miko mal príležitosť túto ústavnú líniu, ktorá sa stretala so všeobecnou podporou širokej kultúrnej verejnosti, uplatňovať aj na svojom vysunutom pracovisku v Košiciach, kde počas svojho pôsobenia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV mal na starosti aj miestnu jazykovú poradňu.

V spomínanom príspevku v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967, s. 57 – 59) si v nadväznosti na myšlienky a závery hlavného referátu predneseného Jozefom Ružičkom všima predovšetkým pojmy *spisovnosť*, *norma* a *úzus*. Termín *spisovnosť* pokladá za novší a stotožňuje sa s jeho vyzdvihnutím ako základného pojmu v teórii spisovného jazyka. Podľa Františka

Mika „spisovnosť jazykového prostriedku nevzniká naraz. Utvára sa ustálením jazykového prostriedku na istom mieste jazykového systému“ (s. 57). Spisovnosť sa prejavuje v norme a n o r m u pokladá za „spoločenský reflex spisovnosti. Je to záväznosť istej podoby jazyka pre všetkých jeho používateľov“ (tamže). Autor svoju predstavu o norme rozvíja ďalej: „Normovanosť jazyka je jeho prirodzený stav... Kolísanie, nedostatočná ustálenosť jazykového prostriedku prekáža v komunikácii. Norma je teda v jazyku na to, aby používanie jazyka bolo rovnaké... A rovnaké, pravidelné používanie jazykového prostriedku, to je vlastne úzus. Úzus je teda reflex normy v praxi.“ František Miko v prednesenej verzii svojho príspevku upotrebil aj obrazné vyjadrenie, ktoré sa zapísalo do pamäti mnohých pozorných účastníkov konferencie a podľa ktorého „norma je strážnym anjelom úzu“. No tento jeho výrok, motivovaný náboženskou bytosťou, pravdepodobne neprešiel cez ideologické sito, cez ktoré v bývalom režime musel prejsť text celého zborníka, pričom ten svojím obsahom a zacielením už aj tak bol až nezvyčajne buričský tým, že v polovici 60. rokov otvorene nastoľoval a riešil také horúce celospoločenské otázky, akými v tom čase boli vzťah slovenčiny a češtiny, nespokojnosť jazykovedcov a kultúrnych pracovníkov so stavom starostlivosti spoločnosti o takú kultúrnu hodnotu, akou je národný jazyk a osobitne spisovný jazyk, kritika školskej sústavy s jej zanedbávaním prednostného postavenia slovenského jazyka medzi vyučovacími predmetmi na strednej škole a podobne.

Napokon v našom profile uvedieme oblasť starostlivosti o j a z y k o - v ú v ý c h o v u, ktorej František Miko po celý svoj pracovný život venoval trvalú pozornosť. Robil tak v mnohých referátoch na početných konferenciách (okrem iného aj na spomenutej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny, v rámci ktorej v poslednom bloku *Jazyková prax a jazyková výchova* predniesol referát na tému *Úlohy školy pri osvojovaní si spisovného jazyka* – porovnaj c. d., s. 212 – 216.), robil tak na mnohých odborných stretnutiach učiteľov slovenského jazyka a robil tak v početných príspevkoch uverejnených v metodickom časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole*. Bol aj členom autorského kolektívu zborníka s názvom *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka*, ktorý vyšiel roku 1980, a prispel doň dvoma zásadnými štúdiami: *Štýl ako stereotyp a ako tvorba* a *Súčasná jazykoveda a možnosti modernizácie jazykového vyučovania*. Táto zložka práce v Miko-

vej celoživotnej tvorivej angažovanosti svedčí o tom, že napriek vysokým teoretickým horizontom, na ktoré vo vedeckom poznaní dosiahol, pripisoval pri úlohe starať sa o prenášanie vedeckých poznatkov do života neobyčajný význam práve školskej jazykovej výchove a neváhal tejto úlohe venovať aj hodne vlastného pracovného zápalu a energie.

Profesor František Miko ako výsostný vedec bral svoju disciplínu či presnejšie svoje disciplíny komplexne: podrobné a dokonalé praktické poznanie predmetu dopĺňal dokonale vybrúseným teoreticko-metodologickým prístupom, pri ktorého uplatňovaní myslel nielen na odborne pripraveného čitateľa, ale aj na toho, ktorého bolo treba k lepšej pripravenosti ďalej viesť aj priviesť. Bol obdarený schopnosťou jasne a presvedčivo formulovať vedeckú argumentáciu a svoje výklady ilustrovať dobre vybratými dokladmi. Jeho výklady pôsobia vyvážené a komplexne, akoby k nim už nebolo treba nič dodať. To, pravdaže, neznačí, že jeho vývody nemohli vzbudiť polemické postoje, keď druhá strana vychádzala z inej vedeckej koncepcie. Práve naopak, jeho bádateľské postupy aj nové poznatky pôsobia inšpiratívne pri ďalšom rozvíjaní vedeckého poznania. Sám si kládol otázky, ktoré prirodzene vyplývali z jeho analýzy danej témy, a v zhode s očakávaním čitateľa alebo niekedy aj s prekvapujúcim záverom ich zodpovedal. Zachovával vzácnu kontinuitu vlastného bádateľského postupu, preto sa jeho postoje v zásadných veciach nemenili, mohli sa len v súvisi s novým poznaním ďalej tvorivo vyvíjať.

Profesor František Miko je a zostáva nasledovaniahodným príkladom zapáleného bádateľa aj čestného človeka.

Ján Kačala

SPYTOVALI STE SA

Obyvateľské meno od miestneho názvu *Mást*. – E. Borčín z Bratislavy: „Prosím o radu: Ako utvoriť obyvateľské meno pre obyvateľa obce *Mást* (dnes súčasť Stupavy), *Mástčan* či *Mást'an* (ako *Sviťan*)?“

Pisateľ e-mailu uvádza dve podoby obyvateľského mena, podobu *Mástčan* utvorenú príponou *-čan* a podobu *Mást'an* utvorenú príponou *-an*, pred ktorou pravidelne nastáva palatalizácia, zmäkčovanie, t. j. v tomto prípade nahradenie tvrdej spoluhlásky *t* mäkkou spoluhláskou *t'* (porov. *Čata* – *Čaťan*, *Lehota* – *Lehoťan*, *Huta* – *Huťan*, *Sobota* – *Soboťan*). Z uvedených dvoch podôb obyvateľského mena je v spisovnej slovenčine náležitá podoba s príponou *-an*, *Mást'an*, rovnako, ako je to v prípade ďalších názvov obcí na Slovensku a ich obyvateľských mien, ako sú *Most pri Bratislave* (predtým *Most na Ostrove*) – *Most'an*, *Častá* – *Časťan*, *Kysta* – *Kysťan*, *Kristy* – *Krisťan* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu z roku 2000 aj starší Slovník slovenského jazyka, 6. zv. z roku 1968).

Tvoreniu obyvateľského mena od miestneho názvu *Mást* sa v našom časopise okrajovo dotkol J. Horecký v príspevku *Názvy krajín a ich obyvateľov* (Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 4, s. 193 – 197), kde konštatuje: „Palatalizácia pôsobí aj na skupiny *st* v názvoch miest a obcí: *Mást* – *Másťan*, ale *Ústie* – *Úsťan*...“ (s. 195). Autor pri uvedení podoby obyvateľského mena *Másťan* ako rodák zo Stupavy vychádzal z miestneho úzu, kde sa podoba *Másťan* skutočne používa, ibaže v dostatočnej miere nezohľadnil stav v spisovnej slovenčine pri tvorení obyvateľských mien od miestnych názvov zakončených v tvarotvornom a slovotvornom základe na spoluhláskovú skupinu *st*. Ako sme už uviedli, na Slovensku máme viacej takto zakončených miestnych názvov. Pri tvorení obyvateľského mena nastáva palatalizácia iba poslednej spoluhlásky pred príponou *-an*, teda spoluhlásky *t'*, nie aj predchádzajúcej spoluhlásky *s* na *š*, teda *Most* – *Most'an*, *Častá* – *Časťan*, *Kysta* – *Kysťan*, *Kristy* – *Krisťan* a podobne aj *Brest* – *Bresťan*. Palatalizácia spoluhlásky *s* pred poslednou spoluhláskou slovotvorného

základu nenastáva ani pri názvoch zakončených na mäkkú spoluhlásku *t'* (v písme pred samohláskou *e* a dvojhláskou *ie* zapísanou písmenom *t*), ako je to v prípadoch *Chrasť nad Hornádom – Chrasťan*, *Hoste – Host'an*, *Ústie nad Priehradou* (dnes miestna časť Trstenej) – *Úst'an*.

Na záver: Od miestneho názvu *Mást* má obyvateľské meno v spisovnej slovenčine podobu *Másťan* (v miestnom úze sa používa aj podoba *Másť'an*). Možno ešte doplniť, že v ženskom rode má obyvateľské meno podobu *Másťanka* a prídavné meno podobu *mástsky*.

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Traja králi, trojkráľový

IVETA VANČOVÁ

Nielen záver kalendárneho roka, ale aj začiatok nasledujúceho nového roka sa vyznačuje niekoľkými sviatkami. Prvého januára oslavujeme *Nový rok* a pripomíname si *Deň vzniku Slovenskej republiky*. Šiesty január zasa tradične patrí sviatku *Troch kráľov*. Názov tohto sviatku píšeme s veľkým začiatočným písmenom, lebo je to vlastné meno. No ak máme na mysli biblických mudrcov, ktorí sa prišli do Betlehema pokloniť narodenému Ježišovi, v ľudovej tradícii nazývaných *traja králi* (Gašpar, Melichar a Baltazár), slovné spojenie *traja králi* píšeme s malým začiatočným písmenom, lebo nejde o vlastné meno. Zložené prídavné meno *trojkráľový* píšeme s malým začiatočným písmenom v oboch prípadoch, teda aj vtedy, keď sa vzťahuje na pomenovanie sviatku, napríklad v spojeniach *trojkráľové koledy*, *trojkráľový večer*, *trojkráľové zvyky*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 1, 4. januára, s. 19)

Dlhujú alebo dlžia?

IVETA VANČOVÁ

Na vyjadrenie významu „byť dlžný“ máme v slovenčine sloveso *dlhovať*, ktoré má v prítomnom čase tieto tvary: *dlhujem – dlhuješ – dlhuje – dlhujeme – dlhujete – dlhujú*. Často sa však v rovnakom význame používajú podoby *dlžím, dlžíš, dlží, dlžíme, dlžíte, dlžia*, napr. *zaplatím, čo dlžím*;

dlžíš mi vysvetlenie; ešte dlží firme; na pôžičkách dlžíme viac peňazí; dlžíte nám večeru; nemocnice dlžia poisťovni. Sloveso *dlžiť*, ku ktorému by uvedené tvary patrili, však nie je súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, ako nárečové slovo sa uvádza v Slovníku slovenských nárečí a v staršom Slovníku slovenského jazyka.

V spomenutých slovných spojeniach sa mali použiť tvary slovesa *dlhovať*: *zaplatím, čo dlhujem; dlhuješ mi vysvetlenie; ešte dlhuje firme; na pôžičkách dlhujeme viac peňazí; dlhujete nám večeru; nemocnice dlhujú poisťovni.*

(Roľnícke noviny, 2008, č. 2, 11. januára, s. 19)

Za domami, pod stromami

IVETA VANČOVÁ

V tvare inštrumentálu množného čísla príberajú podstatné mená jednu z troch prípon: *-mi*, napr. *prúdmi, dokumentmi, kameňmi, olejmi, -ami*, napr. *správami, srdcami, dôchodcami, zvieratami*, alebo *-iami*, napr. *rozhodnutiami, príčastiami, nábrežiami*. Pri skloňovaní podstatných mien mužského rodu vzoru *dub, stroj* alebo *chlap* je v inštrumentáli množného čísla základná prípona *-mi*: *pod dubmi, nad strojmi, s chlapmi*, no pri niektorých slovách je variantná prípona *-ami*. Sú to napríklad slová zakončené v základnom tvare na spoluhlásku *m*, napr. *dom – domami, strom – stromami, drahokam – drahokamami, program – programami, Róm – Rómami*, alebo tie, ktoré pri skloňovaní strácajú pohyblivú samohlásku, napr. *herec – hercami, chrbát – chrbtami, hrniec – hrncami, otec – otcami, Turek – Turkami, svedok – svedkami*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 3, 18. januára, s. 19)

INFORMÁCIE AUTOROM

1. Na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV www.juls.savba.sk sú prístupné všetky čísla a obsahy časopisu Kultúra slova. Použitie týchto textov sa riadi zákonom č. 618/2003 Z. z. (autorský zákon).

2. Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať úzus časopisu.

Do redakcie možno príspevok poslať elektronickou poštou ako prílohu na adresu sibylam@juls.savba.sk.

Nevyžiadané príspevky redakcia nevracia.

Literatúra sa uvádza na konci článku (nie spracovaná v poznámkach pod čiarou) takto:

a) knižná publikácia:

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Pohľad na slovo bor a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 – 416.

c) článok v časopise:

POVAŽAJ, Matej: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského prapovisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 321 – 329.

Pozn.: V prípade, že autor posielal príspevok, ktorý už uverejnil inde, je potrebné, aby to uviedol s presným bibliografickým údajom.

Zároveň žiadame autorov, aby pripojili tieto údaje: a) meno, priezvisko, tituly, b) adresu pracoviska, adresu bydliska a číslo bankového účtu, kam možno poslať honorár, c) dátum narodenia, d) telefónne číslo, príp. e-mailovú adresu. V prípade, že autor nepošle uvedené údaje, vydavateľstvo mu nebude môcť vyplatiť honorár.

Redakcia si vyhradzuje právo neuverejniť príspevok, v ktorom sa vyskytujú formulácie znevažujúce osobnosť názorového oponenta, kým autor z nich takéto formulácie neodstráni. Redakcia zastáva stanovisko, že príspevky s takýmito a podobnými formuláciami nepatria do vedeckých a odborných časopisov.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300